

CULTURA

NAȚIONALĂ

T. G. MASARYK

IDEALURILE UMANITĂȚII
DESPRE BOLSEVISM

BIBLIOTECA POLITICĂ

IDEALURILE UMANITĂȚII

CULTURA

NAȚIONALĂ

BIBLIOTECA POLITICĂ

INGRIJITĂ DE

D. GUSTI

PROFESOR UNIVERSITAR / MEMBRU
AL ACADEMIEI ROMÂNE

14
145

CULTURA

NAȚIONALĂ

T. G. MASARYK

IDEALURILE UMANITĂȚII
DESPRE BOLȘEVISM

TRADUCERE FĂCUTĂ DIN LIMBA CEHĂ
CU AUTORIZAȚIA AUTORULUI DE

P. CANCEL

890 Op. lit.

141 : 172.16

141.82(437) : 141.82(47) : 172.16

T. G. MASARYK
IDEALURILE UMANITĂȚII
DESPRE BOLȘEVISM
S'A EDITAT ȘI
TIPĂRIT DE
C V L T V R A
N A Ț I O N A L Ă
B U C U R E Ș T I 1923

577509X

Biblioteca Județeană

T. G. MASARYK

NOTĂ BIOGRAFICĂ

T. G. Masaryk s'a născut la 1850 în Hodonin, un orășel dela granița Moraviei. Tatăl său eră slovac de origine, iar mama sa aparțineă unei familii puțin germanizate. Părinții lui T. Masaryk erau nevoiași; tatăl eră vizitiu pe domeniul imperial austriac. Din clasa a doua primară părinții și-au retras copilul dela școală, din cauza sărăciei, și l-au dat să învețe fierăria. Apoi a fost destinat să se facă învățător. În vremea aceasta ajută ca ministrant la biserica din sat, trăgea clopotele bisericii și cântă la înmormântări. A trecut curând la liceul din Brno (Brün), unde n'a prea fost un elev supus; dela Brno a trecut la Viena unde a terminat liceul.

S'a înscris la Universitatea din Viena unde a făcut la început studii de filologie clasică, pe cari le-a părăsit curând, fiind atras de probleme de filozofie modernă. La 1876 își trece doctoratul la aceeaș universitate cu o teză ce trată despre Nemurire în concepția lui Plato. Înainte de a-și luă doctoratul, a fost împreună cu un tânăr pe care-l medită, la Leipzig, unde a făcut cunoștința unei domnișoare americane, fiica unui director de poștă; domnișoara Ch. Garrigue urmasă conservatorului. Cei doi tineri selogodiră. Întors la Viena, după câtăva vreme prezintă o lucrare pentru a se abilită ca docent, lucrare intitulată: *Der Selbstmord als Massenerscheinung der modernen Civilisation*. La 1879 abilitarea îi fu admisă. Între timp tânărul T. Masaryk fusese în America unde se căsătorise; cu această ocaziune, după obiceiul american, adăugă la numele său pe acela al soției și se numi Thomas Garrigue Masaryk. Un loc ce i se oferise la universitatea din Cernăuți, l-a respins și a trecut în 1882 ca profesor agregat la universitatea ceă din Praga, universitate care tocmai atunci se desfăcuse de cea germană și se organizase aparte. Lecția de deschidere a tratat despre scepticismul lui Hume, apărută în traducere germană la Viena în 1884. Lucrările publicate ar fi următoarele, în afară de cele amintite mai sus:

Blaise Pascal, viața și filozofia sa. Apărut în limba cehă, la Praga în 1883.

Teoria istoriei după principiile lui T. H. Buckle. Praga, 1884.

Despre studiul operelor poetice. Praga, 1884.

Fundamentele logicii concrete. Clasificație și sistem al științelor. Praga, 1885. Apărută și în traducere germană (H. G. Schauer) la Viena în același an.

Despre studiul operelor poetice. Partea II-a. Praga, 1886.

Studii slave. Slavofilismul lui I. V. Kirějevsky. Praga, 1889.

Problema cehă și criza noastră actuală. Praga, 1895.

Carol Havlíček. Praga, 1896.

Poligamia și monogamia. Praga, 1899.

Ioan Hus. Praga, 1899.

Fundamentele filozofice și sociologice ale Marxismului, 1899.

Asupra filozofiei istoriei și religiei ruse, 2 vol. 1913, în limba germană, primul volum apărut și în limba cehă.

Opt ore de muncă. Praga, 1900.

Problema socială. Praga, 1908.

Idealele Umanității. Praga, 1919.

Unele lucrări tratează probleme generale de filozofie, iar altele studiază probleme naționale, sociale, cehe.

La 1884 a fondat revista critică Athenaeum. În 1886 a apărut în această revistă un articol al filologului ceh I. Gebauer în chestia unor manuscrise false, născocite în scopuri patriotice. Masaryk luă partea filologului, se iscară polemic și un mare scandal de opinie publică. Scandalul eră întreținut de patrioții superficiali împotriva lui Masaryk, care susținea numai punctul de vedere științific. Un alt scandal a provocat protestul lui Masaryk împotriva opiniunii ce se întindea printre cehi cu privire la omorul ritual evreu; studenții nu l-au lăsat să vorbească și i-au spart geamurile.

Vederile religioase ale lui Masaryk pleacă direct dela Hus și ele au fost susținute în prelegeri și conferințe, ceea ce i-a atras lui Masaryk prigonire din partea bisericii oficiale; pentru atitudinea sa critică și liberă în probleme religioase a fost dus și înaintea tribunalelor.

S'a interesat de aproape chiar de când eră licean de mișcarea muncitorească. A ținut conferințe și a scris asupra problemelor socialiste; a vorbit de mai multe ori la întruniri muncitorești. Partidul social-democrat l-a privit cu simpatie.

Ca activitate politică militantă se poate notă lupta lui împotriva partidului vechiu ceh, trecerea lui în partidul tânăr ceh, în 1890. În această calitate a și fost ales atunci deputat în parlamentul vienez. La 1900 fundează un nou partid, partidul popular ceh, sau partidul «real», cum i se mai spune, cu un număr foarte restrâns de partizani, partid acum dizolvat. A fost ales deputat în 1907 și reales în 1911, reprezentând regiunea slovacă din Moravia.

A luat parte activă la lupta națională cehă împotriva Austriei pe toate căile; în parlamentul vienez a intervenit și în chestiuni ce nu priveau numai decât problema națională cehă. În 1914, în vârstă de 64 ani, când a plecat în străinătate, nu eră încă membru al Academiei și nici a vreunei societăți savante și avusese multă vreme dușmănie printre colegii săi profesori. În tot timpul războiului a luptat în contra Austriei, modificând părerile filoaustrice ale unor personalități politice din Apus, organizând o contrapropagandă la propaganda habsburgică și făcând cunoscut poporul ceh și aspirațiunile lui. A organizat din prizonierii cehi, aflați la aliații noștri, un număr de legiuni îndreptate împotriva puterilor centrale.

Azi este prezidentul republicii cehoslovace, venerat înlăuntru, stimat și respectat în afară.

(După Soukup-Herben-Hloušek).

IDEALURILE UMANITĂȚII

I. INTRODUCERE

Conținutul idealului umanitarist modern. — Acest ideal pleacă din Reformă și Renaștere. — Idealul naturalismului și al naturii. — Religia umanității. — Idealul de umanitate diferit după epoci și neamuri; Englezi, Francezi, Germani. — Slavi, Ruși, Poloni, Cehi. — Umanitate și naționalitate. — Umanitate, poporanism și socialism. — Umanitate și internaționalism, cosmopolitism (Liberalism).

Omul modern are un cuvânt *magic* «umanitate» — «om» — «omenire», cu care își explică toate năzuințele sale, tot așa cum omul medieval își exprimă toate năzuințele sale prin vorba creștin. Acest ideal umanitarist, omenirea, este fundamentul tuturor frământărilor moderne și chiar ale celor naționaliste, după cum știm încă de mult din vorba lui Kollár: «De strigi pe Slav, să-ți răspundă totdeauna omul».

Începând din Reformă și Renaștere acest nou ideal, etic și social, se fixează alături de cel creștin; de timpuriu acest ideal devine anticreștin și supracreștin: *omul* — idea de umanitate, umanitarismul.

Acest ideal se elaborează treptat-treptat. Prin *Reformă* se liberează parțial rațiunea, se stabilește o morală neascetică, apare economia și munca; deodată cu răspândirea cunoștinței cetitului și mai ales a Scripturii energia din Vechiul Testament se propagă. Pe lângă aceasta prin *Renaștere* și *Umanism* se adoptă ideile clasice de viață, și anume virtuțile politice romane și concepțiunea artistică despre lume și despre viață. Se dezvoltă apoi o *știință* și o *filozofie nouă*, liberând în totul judecata de autoritatea bisericii. O mare însemnătate practică are în vremea nouă *Statul*, la început Statul absolutist; el își supune biserica, adică așează

virtuțile politice alături și de multe ori deasupra virtuților creștine; dreptul roman și concepțiunile lui ajung să fie părți din concepțiunea modernă și din felul de a conduce societatea modernă. Statul modern cu timpul se face mereu din ce în ce mai mult democratic și popular, și acest Stat mai popular în s. XVIII proclamă *drepturile omului și ale persoanei*. (Revoluția americană și franceză). Din aceste drepturi ale omului se nasc apoi drepturile națiunilor și ale limbilor, drepturile sociale și economice (de pildă dreptul la muncă, la minimul de existență și alte asemenea) și în fine se codifică și drepturile femeiei și ale copiilor (dreptul familial modern).

Astfel se dezvoltă ideea de umanitate și se încorporează în viața socială modernă.

Valoarea acestui nou ideal de umanitate vine și de acolo că el este considerat ca *natural*. Se caută principiile religiei și teologiei *naturale*, ale dreptului și moralei *naturale*, ale stării *naturale* (primitive) a societății, a statului și în fine filozofia se sprijină pe judecata *naturală* («sănătoasă», «comună») iar arta din ce în ce mai vioiu caută *natura*. Idealul de umanitate e, într'un cuvânt, un ideal natural, un ideal nou față de cel istoric, vechiu.

În veacul al XIX-lea această năzuință umanitaristă apare în chipul cel mai puternic în diferite încercări privitoare la *religia umanității*. Orice filozofie mai nouă, orice literatură mai nouă la orice popor, orice politică înaintată prelucrează idealul omenirii pure.

Acest ideal se deosebește după epoci și popoare. *Englezii* l-au prelucrat până acum foarte variat, filozofic, etic, social și religios. *Francezii* pun preț pe elementul lui politic. *Germanii* pe elementul lui filozofic și literar.

Dintre neamurile slave, *Rușii* au idealul de umanitate religios social, *Polonii* pe cel național politic, și noi, *Cehii*, pe cel al luminii prin cultură. La noi *Kollár* a fost cel care a afirmat umanitatea pură, și tot astfel *Safařík* și *Palacky*, *Havlíček* și în fine *Aug. Smetana*. *Kollár*, venind din filozofia germană anterioară, mai cu seamă dela *Herder*, formulează idealul umanitarist în direcție luminătoare, iar *Smetana* îi dă un caracter social și lucrează cu zel pentru religia umanității. Umanitarismul nostru ceh este o continuare naturală a Frăției noastre cehe.

Faptul că conaționalii noștri au dat atâta însemnătate elementului *luminător* umanitar se explică prin acțiunea Statului antireformist — luminarea, cultura, instrucțiunea eră lozinca unui neam care se smulgea din întunericul spiritual și moral. Deaceea și tendințele umanitare, apărute în s. XVIII-lea în literatura germană (Lessing, Schiller, Goethe, Herder, etc.) au străbătut la noi și au găsit în Kollár un reprezentant entuziast.

Arta și mai ales literatura frumoasă au o mare însemnătate educativă pentru viața socială a oricărui neam: marile masse naționale iau din artă și mai ales dela poezii lor ideile lor morale și sociale. Poezia are pentru ori și ce fel de viață, are pentru viața socială și politică o înrăurire enormă — vedem acest lucru foarte limpede la marii fruntași ai poeziei polone și ruse, vedem aceasta în influența lui Byron ș. a.

Idea de umanitate apare în vremea noastră ca *idee a naționalității*. Incepe să se înțeleagă în ultimul timp la noi că idea de umanitate nu este protivnică ideii de naționalitate, ci tocmai naționalitatea, tot așa ca și omul singur, pare a fi și poate fi umană, umanitară. Umanitatea nu este o abstracție tronând undeva în împărăția gândurilor deasupra oamenilor reali — națiunile, cum a spus Herder, sunt părți naturale ale omenirii. În acest înțeles Kollár și Palacký au fundat naționalitatea pe idea de umanitate. Apoi Kollár, discipol al lui Fichte, a stăruit pentru educația și cultura națională.

În zilele noastre concepem idea de umanitate și de naționalitate în chip *popular, social*. Popor este pentru noi ceva deosebit de *neam*, poporanismul ajunge lozinca, idealul năzuințelor noastre. *Socialismul* în genere, ca și naționalismul, este iarăș o manifestare a ideii de umanitate. Înainte de a vorbi de socialism în special, să atingem aci încă un alt element umanitarist.

Mă gândesc la *internaționalism și cosmopolitism*. Este cuprinsă în idea de umanitate idea că fiecare neam e deopotrivă de îndreptățit să se trudească pentru omenire; de aci răsare idea organizației mondiale a întregii omeniri. Nevoi practice duc pas cu pas spre această organizație. Sunt astăzi organizate internațional știința, arta, chiar și economia politică, capitalismul și unele clase.

Cu idea de umanitate s'a dezvoltat nu numai idea de naționalitate, dar chiar și cosmopolitismul. Numai că e deosebire între

cosmopolitism și cosmopolitism. Englezul, Francezul și Germanul înțeleg prin cosmopolitism în special o dominațiune engleză, franceză, germană; neamurile mai mici și cele mici sunt într'o altă situație. Dar nici ele nu se pot desface de organizația mondială. La noi a fost afirmat împreună cu idea de naționalitate cosmopolitismul slav, cum l-a numit pe drept Havlíček. Istoria ne învață însă că nu numai în mai mic, ci chiar în mai mare și în mare, centralismul unilateral este dăunător, că el trebuie să fie însoțit prin autonomia unităților naturale economice, culturale și chiar naționale. Astăzi cosmopolitismul vechiu cum a fost numit de liberalism, cedează mișcării mai bine întemeiate spre o organizare nesilită a tuturor neamurilor de cultură, egal îndreptățite. Prin aceasta Statul se dă înapoi în fața ideii de naționalitate.

II. SOCIALISMUL

Diracțiunile etice socialiste, mai ales marxismul. — Socialismul și el umanitar. — «Umanitarismul real» al lui Marx-Engels. — Economismul: așa zisul materialism istoric sau economic. — Amoralismul marxist (liberalismul).

Mișcarea socialistă considerată în scopurile ei nu este decât una din multele mișcări umanitariste. Cuvântul socialism înseamnă: apropierea, întovărășirea mai intimă a oamenilor. La sfârșitul veacului trecut au fost proclamate *drepturile omului*. În numele acestor drepturi ale omului a fost proclamată și cerută, și până azi se proclamă și se cere libertatea, egalitatea și fraternitatea. Fraternitatea — această cerință umanitară și socială, este baza socialismului. Fraternitatea, umanitatea, pot totuși fi concepute în multe chipuri. Și anume: oamenii se pot liniști numai cu lozincă, cum i se zice, a umanității în abstracto. Dar a fi om și a recunoaște pe altul ca pe un om în toate drepturile, iată despre ce e vorba. Și așa, în numele umanității s'au cerut și se cer drepturi politice. De pildă, argumentul dreptului de vot universal este la urma urmei umanitatea, egalitatea omului cu omul. Dar nu numai drepturi politice, ci și drepturi economice se cer, și aceasta este însemnătatea particulară a mișcării sociale din vremea din urmă. Dela acea idee de fraternitate și egalitate se cere nu egalitatea în genere, ci egalitatea economică. Astfel pe baza ideii de umanitate, când această idee urmează să se realizeze economiceste și să nu rămână numai abstractă, se cere egalitatea economică — frățietate, aceasta înseamnă: comunism. Astfel concep umanitatea socialistii tuturor școalelor. Se înțelege că această idee de umanitate și deci umanitarismul comunist se schimbă în curgerea vremei. Și comunismul poate fi înțeles și realizat în chip foarte variat. Socialismul n'a fost acum cincizeci și mai bine de ani ceea ce este astăzi. Socialismul cel vechiu, așa cum în-

cepe în veacul trecut în Franța și în Anglia, a fost moral și direct religios, și este până azi destul socialism de acesta (*socialism creștin sau democrație creștină*, după recomandarea din anul acesta ¹⁾ a lui Leon XIII). Alături de acest socialism și după el apare o mișcare mai mult economică și politică, iar reprezentantul ei tipic astăzi în toate țările civilizate și economicește înaintate este marxismul sau *social-democrația*.

Acest socialism a fost întemeiat mai cu seamă de Marx și Engels. Originea sa filozofică și-o are în sistemul lui Hegel. Prin anii treizeci și patruzeci, filozofia lui Hegel a avut o enormă influență asupra sufletelor tinere. Din această filozofie s'a ridicat mai cu seamă Feuerbach care a formulat un ideal de umanitate pe bază religioasă, dar această religie eră chiar o religie a umanității. Din acest umanitarism al lui Feuerbach, n'aș zice materialist, dar foarte apropiat de materialism, vin Marx și Engels. În scrierea lor «Despre sfânta familie» se declară amândoi pentru umanitarismul «real». Prin cuvântul «real» ei denumesc umanitarismul cel neutopic. Fundamentul filozofiei lui Hegel a fost panteismul, anume idea că Dumnezeu, divinitate, este individul, eventual neamurile, omnirea întreagă și natura, totul în univers. Din acest panteism metafizic s'a ajuns la Feuerbach și la Hegelienii radicali, la un panteism umanitar, omul a devenit Dumnezeu. Idealul pe care creștinii îl caută în Dumnezeu, aceia l-au văzut în om. Omul se face Dumnezeu; dar nici acest Dumnezeu n'a fost deajuns socialiștilor mai practici, lui Marx și Engels. Ei din om făcură proletar. Prin acest pas dela panteism prin om, proletarul și mai ales masa proletară a ajuns să fie ceea ce, pe scurt zis, este pentru creștinul credincios Dumnezeu. Teoria fundamentală filozofică a lui Marx este așa zisul materialism istoric. În ceea ce privește cuvântul însuș, unii îi zic și economic. E înainte de toate un materialism în înțelesul filozofic al cuvântului, deci ateism și așa zisul materialism psihologic, adică părerea că omul nu are suflet (nemuritor). Acesta este materialismul, cum eră răspândit în Europa prin anii patruzeci și cincizeci, și o spun imediat, răspândit nu din motive filozofice, ci din motive politice.* Materialismul este totdeauna o reacțiune împotriva reacțiunii. S'a întins în vremea când revoluția politică (1848) fusese sfărâmată,* când în-

¹⁾ Din anul 1900.

14 *) atât filozofia, cât și politica, au o bază comună: viața economică = condițiile materiale de existență a omului!

cepuseră în Germania și Austria concordatele și mișcări reacționare.

Un al doilea element al materialismului economic se poate lămuri cu vorba lui Feuerbach: «Omul este ceea ce mănâncă». Sufletul, toată activitatea sufletească este opera și fructul trupului; trupul se ține prin hrană, așadar sufletul nu este decât rezultatul mâncării, și fiindcă mâncarea trebuie să se dobândească prin muncă, sufletul este deci rezultatul muncii și al producției economice îndeobște. Omul este ceea ce produce. Și astfel, dela materialismul filozofic, Engels și Marx au ajuns la materialismul economic, după care raporturile producției (felul muncii ș. a. m. d.) sunt baza reală a oricărei vieți sociale și chiar baza reală a tot ceea ce marxistii numesc «ideologie». Cuvântul «ideologie» ne arată originea lui franceză; Napoleon I, de pildă, a vorbit mult împotriva ideologilor și a făcut glume pe socoteala lor, înțelegând prin ideologie utopism, adică prostuți bine intenționați, nerealți, nepractici. Arta, Filozofia, Religia și Statul, tot ceea ce numim vieată spirituală în cel mai larg înțeles al cuvântului, este după ei ideologie, ceva ce nu e real, ci e un simplu «reflex», un răsunset al raporturilor economice. Singura vieată reală este, după vederile lor, vieată economică. Toată istoria, ori și ce desvoltare atârnă de faptul cum își produce omul hrana și de ceea ce îi trebuie în genere pentru satisfacerea trebuințelor lui. Și morala este pentru ei o ideologie, ea n'are o însemnătate reală. Marx și Engels în ultimii ani n'au pus nici o greutate pe toate aspirațiile și idealele morale. De aceea auzim și azi foarte des în întruniri socialiste vorbindu-se împotriva moralei deplasate, auzim că orice vorbă privitoare la morală este numai o, să-i zicem, împodobire a acelor raporturi economice foarte imorale. !!

Pe această bază a materialismului istoric sau economic se așează câteva concluziuni nouă. Mai întâiu aceea că *masa* proletară este o ființă aparte, nu un individ, nici un individ proletar, ci toate masele proletare, nu numai a unui singur neam, ci ale întregii omeniri. De aci lozincă internațională: «Proletari din toate țările, uniți-vă». Aceasta înseamnă: individul, el personal pierde în fața masei însemnătatea sa, sau, cum o spune Engels, individul n'are nici o valoare. Socialismul pe această bază a materialismului istoric este cu bună știință antiindividualist. De aci urmează că știința și eventual conștiința individului nu în

semnează nimic, numai știința și conștiința masei colective, se înțelege a masei proletare, însemnează ceva. Căci proletari sunt cu mult mai mulți decât capitaliști și atunci, după principiile majorității îndeobște recunoscute, omul, omenirea e reprezentată prin masa proletară.

La prima ochire poate că o astfel de respingere aspră a individualismului este izbitoare. Totuș socialismul nu aduce aici nimic nou. Acela care admite neamul și naționalitatea ca reprezentantă a omenirii, așa cum au formulat-o umanitariștii noștri cehi, acela este deasemenea împotriva individualismului. Orice vorbitor politic are succes când în numele neamului, amenință pe indivizii sau partidele incomode dar nimeni nu-l întreabă pe acel vorbitor dacă are cumva vreo însărcinare din partea neamului și de unde știe el ce gândește neamul în chestiunea aceea.

Tot așa, ce este pentru credincios biserica? Totul, individul nimic. Vedem astfel că aceeași idee ni se prezintă în colori diferite. Naționalismul și biserica sunt și ele antiindividualiste.

Se pune întrebarea: Dacă individul nu prețuește nimic, cum toate vederile comuniste susțin, de unde totuș are valoare masa de indivizi? Când individul nu e nimic, știința și conștiința lui fără însemnătate, de ce o miie de indivizi înseamnă nu numai ceva, ci chiar totul? Aici este exagerarea oricărui colectivism; — și acum putem să ne amintim că una din problemele arzătoare ale vremii noastre stă în conflictul dintre individualism și colectivism, fie că acesta e formulat în chip naționalist, bisericesc, socialist, etc.

Socialiștii susțin apoi că o morală și o etică, una care să se potrivească fiecărui om, fiecărei epoce, nu există, ci că este numai o morală și o moralitate *de clasă*, căci toată societatea stă pe lupta de clasă; fiecare clasă (economică) are moralitatea sa, preocupările sale morale; capitalistul, proletarul, meseriașul, muncitorul, fiecare o are pe a sa. Iar o morală generală, care ar împacă pe bogat și sărac, nu este. Cred că aceasta e o exagerare. Este drept că sunt multe clase cu interesele lor proprii, nimeni nu poate nega aceasta, precum n'ar putea susține că ele s'ar iubi între dânsele. Dar atât se poate spune, că totuș, cu toate deosebirile, se recunosc câteva principii morale generale, și de n'ar fi ele, clasele n'ar putea să se înțeleagă, și doară toată discuția e privitoare la înțelegerea lor reciprocă.

Fapt este că omul mai bogat, bogătaşul, omul cu stare mijlocie, și apoi muncitorul, fiecare își are *moravurile* sale, felul său de viață, care se moștenește din generație în generație, și prin aceasta se deosebește clasă de clasă. Este adevărat că chiar neamurile se deosebesc după moravurile lor. Dar că s'ar deosebi ele în *vederile lor etice fundamentale* — cel puțin dacă ne uităm la neamurile de viță ariană, nu se poate afirma. Tocmai istoria ideei de umanitate ne arată că neamurile sunt în acest ideal tot una. Fiecare își formulează altfel acest ideal, dar e de ajuns că omenirea are un astfel de ideal reunitor. Trebuie să se sublinieze aceasta dinadins în contra oricui își inchipuie că omenirea, părăsind morala veche, anume pe cea creștină și bisericească, e sfărâmată în pulbere pur și simplu, în indivizi izolați. Aceasta nu e drept, și tot așa nu e drept ceea ce socialiștii susțin, anume că ar fi numai o morală de clasă, sau de neam.

Marxiștii înșiși ajung cu această susținere exagerată la un impas.

Întâiul scop al marxiștilor este egalitatea economică. Această pretențiune se reazimă pe idealurile morale ale umanității. Și când cineva nu vrea să recunoască aceste idealuri, cine și cum are să îndeplinească atunci această egalitate? La aceasta răspunde marxistul: Statul; nu e nevoie să se sprijine pe moralitate, Statul are să o realizeze. Dar ce este Statul? După marxiști el e tot o «ideologie». La o astfel de contradicție împinge materialismul economic exagerat.

O problemă mai deosebită este: Egalitatea economică are să se realizeze pe cale pașnică sau prin revoluție? Și aici Marx a oscilat. Ca toți socialiștii a predicat revoluția, dar mai târziu el însuși, și mai ales Engels s'a desfăcut de revoluție și a propagat putința unei înțelegeri pașnice. Dar chestiunea revoluției și a reformei este una specială, și nu pot să mă opresc aci asupra ei.

Cu aceasta vin la cea mai nouă fază a mișcării marxiste. Marxiștii gânditori renunță la materialismul economic exagerat, și adoptă ideologia în acea, ca să zic așa, potrivită măsură în care orice om ce gândește o recunoaște. Aceasta este acea «criză în marxism», care rezidă la urma urmelor în faptul că se recunoaște așa numită ideologie, în special cea etică, și că se admite că moralitatea și frământările morale sunt tot așa de reale ca frământările economice, ba că frământările economice sunt la urmă niște frământări morale. Astfel s'a ajuns ca marxismul însuși să se

întorcă la programul său umanitarist din vremea veche. Nu m'am indoit niciodată că aceasta n'o să se întâmple și că ar putea fi altfel. Engels și deasemeni Marx însuș, propriu vorbind, n'au renunțat niciodată la idealul de umanitate, etic. Engels a stăruit mereu asupra moralei, cum o numește el într'un loc «într'adevăr umană» și nu numai de clasă.

Bernstein și mulți marxști tineri recunosc din ce în ce mai mult nevoia și legitimitatea moralității, a umanitarismului. Dealtfel și socialiștii cei mai radicali se sprijină mereu pe dreptul natural. Dar ce este dreptul? Dreptul la urma urmei se întemeiază pe moralitate și pe recunoașterea sensului moral.

Eu n'am făcut niciodată o taină din aceea că sunt un adversar hotărît al oricărui materialism. Dar aș fi nedrept, când n'aș recunoaște, nu vreau să zic legitimitatea lui — ceea ce este nedrept nu e niciodată îndreptățit! — ci numai că în fața unilateralității tendințelor și organizării nematerialiste, mai cu seamă bisericești, în partea cealaltă a apărut tot aceeași unilateralitate. Deasemeni recunosc că marxismul foarte bine face când ne silește ca nu numai în masa muncitorească, dar oriunde e nevoie, oamenii să se ocupe serios nu numai de probleme economice ci și de cele filozofice și religioase. Recunosc că ne-a deprins să ne uităm și la problemele morale și la idealurile morale mai bine, mai bine decât ne învățăm să o facem moralizarea, așa cum toți atât de bucuși o exercităm. Totuși chiar socialismul vechiu a moralizat. De pildă foarte răspândită a fost școala saint-simonistă; ea a avut influență chiar și în Cehia. Acești saint-simonști, ca să lege bine pe om de om și să-i întărească în iubire, au cerut de pildă ca nasturii să se poarte la haine dinapoi, pentru ca totdeauna să trebuească frate pe frate să se ajute la îmbumbat. Astfel de variate jucării moralizante avem multe, și noi toți coasem fraților noștri în chip feburit acei nasturi la spate, pe cât cu puțință așa ca ei să nu poată să se imbumbă... Impotriva unui astfel de utopism și unei astfel de jucării a lucrat marxismul și lucrează pe drept. Din desgustul față de o astfel de morală ineficace se ajunge iarăș la extrem, se fac sforțări pentru *amoralismul* absolut — cum aș numi eu acea desconsiderare a moralei.

Și la noi socialismul are rădăcini vechi, deși deabiă acum încep oamenii la noi să înțeleagă că socialismul este și ce este.

Dar mișcarea socialistă și la noi este veche. Încă prin anii treizeci și patruzeci au fost la noi nemulțumiri în muncitorime. Revoluția dela 1848 are în sine un element socialist. Se preamăresc baricadele din punctul de vedere democrat, dar nimeni nu se gândește că ele au fost ridicate de mâinile muncitorilor și că le-au apărat în primul rând muncitorii. Și teorii socialiste au fost la noi încă în vremile mai vechi. Augustin Smetana pe care l-am sărbătorit de curând, el cel dintâiu la noi a făcut ca filozofia cehă și cugetarea cehă să gândească social. Dar Smetana ca și Marx-Engels vine dela Feuerbach. Interesant e paralelismul acesta. Apoi Klācel, care este uitat pe nedrept, încă în anul 1849 a scris scrisori despre originea socialismului, comunismului; el aduce la noi mai cu seamă socialismul francez. Sabina a fost mai mult un anarhist, anume în romanul său «Morana» din anul 1874. Prin anii cincizeci și șesezeci se așează socialismul creștin, mai cu seamă în centre ca Brno, Praga; ca pretutindeni, a fost și la noi socialismul la început religios și numai pe această bază apare socialismul marxist. Numai neurmărirea dezvoltării noastre proprii a fost de vină că o parte însemnată a intelectualilor în ultimii ani a fost surprinsă de creșterea puternică a socialismului; totuși socialismul s'a dezvoltat la noi tot așa ca aiurea, cum nici nu ar putea fi altfel într'o țară care e în Austria, cea mai industrială. Și dacă lăudăm această industrie, trebuie să ținem socoteală de urmarea ei naturală, de socialism.

Nu mi-ar plăcea să aveți impresiunea că dușmănia mea față de unele puncte teoretice ale marxismului se îndreaptă și față de muncitori și masele lor. A nu recunoaște puterea de sacrificii a muncitorimii, ar fi foarte nedrept; a osândi mișcarea muncitorimii în total, pentru că nu ne putem împăca cu câteva vederi teoretice, sau cu oarecari greșeli, deși politice, aceasta este mai mult decât unilateral. Nu ne-am îngrijit până acum de masa poporului și acum suntem surprinși că se organizează singură și în parte împotriva noastră. !!!

Și încă ceva! Liberalismul a avut și are deasemeni desgust față de morală. Toți acei teoreticieni liberali, mai ales național-economiștii, cari în chip vizibil și dinadins resping și ei morală, sunt și au fost deasemeni învățători ai marxismului.

Și tot așa n'aș voi să susțin că la noi în clasele nesocialiste e mai multă moralitate. Moralitatea nu se poate judeca numai

după teoria pe care o are cineva și încă mai puțin după foile sau după ordinele de plată ale biuroului dela Berna. In vremea din urmă și la noi interesul pentru problemele economice crește și încă din anul 1848 se afirmă cuvântul de ordine: îmbogățiți-vă. Omul practic nu se va opune acestui lucru; dar îmbogățirea nu poate fi scopul cel mai înalt al vieții noastre, principal este cum înțelege cineva să folosească bogăția. Sunt oameni cari doresc să se îmbogățească mereu, dar sunt robii banilor. Și așa cum a zis Hristos că ele domn Sâmbetei tot așa și neamul și fiecare individ trebuie să fie domn bogăției. Adică: să nu se supue materialismului, deși ar fi învălit în cele mai frumoase fraze morale, religioase, de orice fel, ci să fie stăpân banilor, să priceapă a face bani în chip cinstit și să știe a-i întrebuința în chip nobil. Într'un roman al lui Dostoievski câțiva tineri discută problema materialismului economic. Unii au dorința arzătoare de a deveni Rotschilzi. Dar unul îi întreabă: «Ei bine, omul se satură — dar ce va face pe urmă?» Tot așa este nevoie a te gândi cum să-ți întrebuințezi timpul tău liber, nu numai cum să câștigi bogăție. Multe nevoi simple și exemple silesc la muncă și în genere se poate spune că oamenii muncesc cu hărnicie; dar greutăți apar celor cari au succes și anume când se gândesc cum și-ar umplea timpul lor liber. Omul care se trudește de dimineața până seara în fabrică, în biurou, — acela nu este periculos! Primejdia începe când nu e de lucru și începe deasemeni la cei sătui. E o problemă socială și morală — aceea a șomajului, în care culminează poate problema materialismului economic, în care este cuprinsă și toată problema neamului nostru.

!! Nu este suficient să constatăți
existența problemei, trebuie să găsiți
și o soluție!! Un om de știință
are obligativ să ia o atitudine!!

III. INDIVIDUALISMUL

Natura individualismului ca opus socialismului: subiectivism, individualism, egoism.—Aristocratism(literar,artistic).—Liberalism.—Anarhism.—Nihilism.—Egoismul individualist al lui Stirner. Urmaşii anarhişti ai lui Stirner în literatură şt politică.

Am atras atenţiunea la lămurirea cuvântului umanism şi umanitarism că sunt multe sisteme de umanitate. Acelaş lucru se poate spune şi de individualism. Individualismul este un fenomen al sforţărilor umaniste; umanitatea apare individualistă. Şi tot aşă ca sistemele umanitariste sunt multe şi sistemele individualiste.

În faţa individualismului stă socialismul. Socialismul e deseori o apariţiune a frământărilor umanitare. Aşadar încă odată atrag luarea aminte să nu ne lăsăm induşi în eroare de vorbe şi de idei, ci să privim totdeauna la lucrul însuş.

Ca reprezentant filozofic al individualismului este numit de obicei Stirner. Un filozof care deabi în ultimii ani sub influenţa nietzscheismului şi a frământărilor moderne literare şi filozofice a ajuns mai cunoscut. Prin anii patruzeci au fost în Berlin câteva tendinţe şi fracţiuni liberugetătoare, liberale. Cei mai radicali au fost cei din stânga lui Hegel; prin anii patruzeci nu era încă în Prusia parlamentarism, deaceea partidele liberale urmăreau scopuri politice. Unii se întruneau în localul cu vinuri Zabel, printre ei în anii 1841—42 ici colo şi Marx şi Engels. Ca oaspete bine primit era Stirner.

Scrierea sa «Unicul» (Der Einzige) este dedicată femeiei şi iubitei, Maria Dähnhart, care a trăit încă până în anul 1898 la Londra. Unul dintre individualiştii moderni, scriitorul anarhist Mackay a publicat biografia lui Stirner şi s'a silit să afle ceva şi dela femeia lui. Ea însă i-a spus foarte puţin şi nu cu bucurie, pentru că s'a despărţit de bărbatul său nu tocmai frumos. Numai

prin silințele lui Mackáy am aflat câte ceva despre Stirner. Mormântul său a fost uitat, până ce Mackay și Hans von Bülow i-au pus o piatră nouă.

Pe scurt ideile lui Stirner sunt acestea:

Lui nu i-au plăcut omul și umanitatea lui Feuerbach: i se pareă prea abstractă, nereală. Și tot așa cum Marx și Engels doriau o umanitate reală, dorește și Stirner să înțeleagă pe om în chip realist și nu idealist. Dacă concep pe om în chip realist, atunci (conchide Stirner) trebuie să înceteze deosebirea între ceea ce are să fie și ceea ce este. Nu omul general este om, ci eu, un om absolut hotărît — eu Max Stirner sunt omul. Omenesc e ceea ce fac, gândesc, simt eu. Acest om absolut determinat, acest individ, este măsurătoare a oricui. Eu, iată măsurătoarea a oricui. Pentru ca această concepție realistă a idealelor de umanitate să se realizeze, e nevoie eu totul de alte critici, decât acelea pe cari le-a întrebuințat filozofia de până acum. Critica filozofică de până acum, deși s'a numit pe sine critica critică (așa a și numit-o prietenul și apoi adversarul lui Stirner, Bruno Bauer) a fost o critică servilă, în serviciile ideilor abstracte generale. Dar noi avem nevoie, spune Stirner, de o critică individuală, de o critică a individului cu totul determinat, a eului. Numai o astfel de critică îndepărtează înainte de toate orice ierarhie, prin care denumire Stirner înțelege orice autoritate a persoanelor și a ideilor. Dacă eu sunt măsurătoarea a oricui, atunci nu mai am nevoie de nimeni altul și de nimic altceva. Eu sunt dreptatea. Eu sunt supradreptatea, spune Stirner, și tot ceea ce mie îmi convine, e drept. Dreptul este ceea ce eu voiesc și ceea ce eu fac. Fiindcă omenirea până acum, mai cu seamă prin religia pozitivă a fost ținută sub influența ideilor, idealurilor și autorităților, e nevoie înainte de toate să se îndepărteze acest fundament. Nu e de ajuns numai să îndepărtezi religia pozitivă, ci trebuie să se nimicească orice idee de sfințenie. Rostul acelei drepte critici a lui Stirner e: părăsirea zeilor — omul trebuie să înceteze de a fi sclavul sperietorilor. Toate concepțiile generale la Stirner, idealurile religioase, politice și ideile în genere nu sunt la urma urmelor decât sperietori. Astfel exprimă Stirner învățătura maestrului său Feuerbach despre originea antropomorfică a religiunii.

Din acest punct de vedere, se înțelege, nu poate fi nici un ideal social-istoric. Istoria Statului, a bisericii, a neamului pentru omul

unic nu e nimic. Dar Stirner e doară hegelian și are deci o anumită filozofie a istoriei, totuș nu ne putem închipui cum se va prezentă ea. Tot ceea ce a fost până acum este fructul iluziei; el vorbește numai cu dispreț despre trecut. Epoca antică e pentru el epoca negrilor, creștinismul e pentru el chinezism sau mongolism și are ca greșală principală aceea că vrea să îndrepte omul. Unicul nu râvnește la nici o reformă. Respinge nu numai pe Greci, Romani, evul mediu și Reforma, ci chiar încercările de umanitate din vremea mai nouă. Liberalismul, în orice formă, îi este insuportabil. Înainte de toate liberalismul politic, căci Stirner respinge în genere statul. Statul este o silnicie împotriva individului. Așadar vreun liberalism politic, care ar lupta pentru o îndreptare a statului, e o greșală dela început.

Statul în sine și în genere nu prețuește nimic, deci nu trebuie să se voiască reformarea lui. Asta e iară acel mongolism și chinezism creștin. Stirner deaceea respinge și republica; republica e stat și deaceea nu e întru nimic mai bună decât monarhia absolutistă. Numai statul constituțional îi place lui, întrucâtva fiindcă în el vede descompunerea statului. Și liberalismul social (comunismul) îi displace și tot așa îi displace, pentrucă comunistul, socialistul mai crede în sperietoarea societății. Societatea, ea e o abstracție — în lături cu ea! Și chiar liberalismul umanitar sau critic nu-l satisface deopotrivă. Toată practica omului *unic* are secretul în a avea putere singur și iar singur. Puterea e dreptatea. Puterea merge până înaintea dreptului. Puterea e deasupra dreptului, unicul care pretinde și folosește puterea sa e desăvârșit. Oameni în greșală, greșiți, nu sunt de loc — noi toți, Stirner o proclamă, suntem desăvârșiți.

Acestea sunt pe scurt ideile lui Stirner. Să le analizăm în amănunt și istoricește.

Din punct de vedere istoric am spus-o mai sus că filozofia lui Stirner s'a dezvoltat la fel ca și aceea a lui Marx și Engels, din filozofia lui Hegel și anume din stânga hegeliană. Feuerbach și filozofia lui umanitaristă a fost fundamentul anarhismului lui Stirner și al socialismului lui Marx. Hegel a proclamat universul drept Dumnezeu. Feuerbach a spus: Dumnezeu e omul, omenirea. Și acum a venit stânga hegeliană și a spus Marx și Engels: Dumnezeu e proletarul, masa proletarilor; iar Stirner spune: Nu, Dumnezeu sunt eu. Din Dumnezeu panteist al lui Hegel s'a făcut Dumnezeu

individualist al lui Stirner. Sâmbure și înțeles al oricărui individualism *extrem* e: Dumnezeu sunt eu.

În fața acestui individualism *extrem* stă de cealaltă parte socialismul *extrem* al lui Marx și Engels; Engels a spus: Individul nu e nimic. Între Marx—Engels și Stirner a și început îndată discuție literară și luptă, și până acum socialismul este un adversar consecvent al oricărui individualism. După cum o făcuse Marx și Engels, până azi toți marxistii de frunte, iau poziție împotriva individualismului. Nu de mult rusul Plechanov, cu prilejul diferitelor atentate, respinge foarte hotărît anarhismul. Socialiștii foarte răspicat s'au pronunțat în contra anarhismului acțiunii. În scurt: socialismul de o parte, anarhismul de cealaltă ne reprezintă azi două direcții extreme ale idealurilor umanității. E adevărat, există deasemeni un anarhism comunist; sunt felurite încercări de a uni pe ambii protivnici, dar în total stau aceste două direcțiuni una contra alteia.

Și acum să ne silim să înțelegem cum se cuvine felul cum s'a dezvoltat mai departe din ideile moderne individualismul alături de socialism. Înainte de toate, cât privește vorba anarhism, fie amintit că ea însemnează fără autoritate; e sistemul care nu recunoaște autorități, înainte de toate autoritatea Statului, dar chiar și pe cea religioasă, economică, pe scurt nici o autoritate. (Francezul Proudhon a popularizat numele anarhism). De obicei se întrebuintează însă pe lângă anarhism și cuvântul individualism. E acelaș lucru dacă ne uităm mai de aproape.

În forma în care ne reprezintă Stirner individualismul, el e un sistem filozofic curat german. Accentuez faptul că e un sistem german și filozofic. Filozofia germană în epoca modernă, mai ales reprezentanții ei Kant, Fichte și urmașii acestora, toți au fost idealiști. Cuvântul idealism nu însemnează aci idealism moral, ci filozofic, teoretic, atât cât subiectivismul. Au admis deci ideile ca mai reale decât lucrurile; acestea numai în al doilea rând au realitate. Ceeace Stirner propagă au propagat toți filozofii germani. Germani, pentru că aiurea filozofia a fost o altă, nu așa de subiectivistă, individualistă, ca cea germană. Numai că Stirner trage din acest individualism și alte concluzii, mai ales etice. Dacă numai subiectul «eu» este real și nimic altceva, urmează de aci pentru dânsul că omul trebuie să fie curat egoist. Dacă e măsurătoare a orice, atunci în chip hotărît este egoist.

Cine e acest *ego*, acest *eu* stirnerian? Ideile, nu, spune Stirner, ci trupul meu, asta e lucrul însemnat. Din acest egoism iese materialismul. Nici un suflet, nici o idee, nici un ideal — *eul* meu material, el este măsura lucrurilor. Materiei, trupului îi place numai bucuria proprie, deci o nouă pretențiune a materialismului, și anume aceea că unicul lui Stirner se va trudi numai după ceea ce îi este lui drag și plăcut. Și când eu-trup mă ostenesc numai pentru mine, atunci egoismul stirnerian ajunge nihilism curat. Și ca și vorba nihilism el înseamnă: totul în afară de trupul meu nu e nimic.

Idea lui Kant și filozofia germană, cum arată titlul principal al lucrării: «Critica rațiunii pure», a fost criticismul. Acest element îl ia și Stirner, numai că el nu vrea să aibă critica lui Kant, ci critica «Unicului» — curată negație a tot ce e străin lui eu-trup. Acesta e al doilea element principal filozofic.

Anarhismul are însă și alte elemente decât cele stirneriene. Înainte de toate pozitivismul. Aceasta o vom vedea la Nietzsche. Foarte des se impută liberalismului că e părinte al anarhismului. Într-o anumită măsură se poate spune aceasta, întrucât liberalismul (economic) a fost împotriva Statului, adică a voit ca Statul numai negativ să intervină; ideea liberalismului economic anarhismul o acceptă, numai că merge mai departe și spune: nu numai pe tărâmul economic Statul nu are ce face, el n'are în genere nici o legitimitate. Chiar și din punctul de vedere filozofic, liberalismul se poate considera ca unul din elementele anarhismului. În vremi mai târzii și anume în vremea din urmă — și despre aceasta Stirner însuși n'a știut nimic — din anarhismul filozofic se ridică anarhismul acțiunii, terorismul, atentatele de persoane. Acest anarhism, dacă ne uităm la masele de anarhiști necultivați, are cauzele sale, cari nu trebuiesc căutate cu lumânarea. În scrierile despre anarhism ale lui Zenker, scriitor conservator, găsim o dreaptă enumerare a cauzelor anarhismului de masă: că adică nedreptatea instituțiilor publice duce majoritatea anarhiștilor la răscoală fără nici o filozofie. E adevărat că acolo unde e mai mare libertate, anarhism terorist nu este. În Anglia un anarhism de baștină nu există, numai anarhiști străini se adună acolo; în Anglia este libertate politică. De aceea în Franța, unde n'au fost și până acum nu sunt adevărate libertăți politice, sau mai cu seamă în Rusia, sunt mulți anarhiști. Tot așa în Austria

este destul anarhism, deși nu e totdeauna evident, căci apare sub numele vreunui socialism.

Astfel pe lângă anarhismul filozofic, teoretic, cum se zice, este un anarhism politic și economic, practic, anarhism de acțiune. Nu e de loc oricând și oriunde ușor să se facă deosebire între anarhismul numai teoretic și între acel anarhism, la care începe fapta. Pentrucă lucrul este important, va fi bine ca pe lângă cele câteva tovarășe ale anarhismului să mai arătăm încă una.

Mai întâiu să-l luăm încă odată pe Stirner însuș: ce e anarhismul în special, cum e anarhismul?

Reprezentanții acestuia îl ridică în slavă pe Stirner. Amin-titul Mackay crede deabinelea că lucrarea lui Stirner elimină biblia, că va fi evanghelia viitorului. Un om cu critică nu poate primi o astfel de supraapreciere; ceace se găsește la Stirner e încă la filozofii vechi. Ba chiar o veți găsi la ei spusă cu mult mai puternic. Anarhismul lui Stirner nu e anarhismul energiei; e nevoie să ascultăm mai întâiu argumentația lui. Dacă vă uitați bine la el, vi se desface din acest anarhism, aproape aș zice, burghezul. Astfel de burghezi anarhiști sunt în lume azi mulți. Ei sunt oameni cari cu vorbe mari combat orice, dar în realitate n'au nici o idee de ceace vorbesc. Unor astfel de oameni le aparține Stirner. El este, după părerea mea, reprezentantul tipic al indiferentismului, al nepăsării. Luați pe *Byron* și citiți-i pe «*Cain*» sau «*Manfred*»: Byron e deasemeni o bucată de anarhist, dar ce putere și ce energie la el, ce revoltă și luptă în contra a ceace consideră el ca nedrept! La Stirner, de luptă nu e nici vorbă. Stirner a arătat foarte frumos prin felul cum și-a dus viața că sistemul său este numai cerebral: lucrarea a fost scrisă în 1845. Se pregătiă de pe atunci revoluția, ea a izbucnit în anul 1848 și Stirner n'a luat parte la revoluție. Caracteristică e mențiunea la poetul Alfred Meissner. (Praga cu Berlinul și Germania a fost pe atunci în genere în strânse legături). Alfred Meissner a venit la Berlin și a adus în manuscris eposul său «*Žižka*». L-a dat spre cetire și autorității recunoscute, lui Stirner. Stirner atunci i-a spus că din *Žižka* n'ar fi trebuit să facă un erou, ci doar o figură ridiculă — problemele religioase sunt de mult depășite.

Din aceste cuvinte se poate vedea că lui îi e totul indiferent, el vrea să aibă numai liniște și nimic mai mult. Respinge tot ceace nu e plăcut, dar respinge aceasta tocmai din nevoia de li-

niște burgheză. Deaceea a căzut cu teoria sa, cu cartea sa, cu care, pentru a spune cu o vorbă de a noastră populară: nu s'a împușcat. De abia acum prin înrăurirea lui Nietzsche și-au adus aminte de Stirner și au făcut din el un uriaș. Nu contest: Stirner este interesant ca reprezentant al filozofiei germane și anume prin aceea că a dus idealism-subiectivismul filozofic german ad absurdum. Deaceea am apăsât asupra faptului că anarhismul lui e filozofie germană, un sistem german de gândire — anarhism teoretic.

Și urmașii lui Stirner sunt în majoritate anarhiști teoretici: despre Nietzsche vom vorbi mai la vale. Aici trebuie menționat Mackay deja amintit, dintre scriitorii tineri münchenezul Pannizza, care ajunge să susțină că Hus și anarhistul Gaserio sunt tot una de însemnați. Menționez de pildă pe tânărul scriitor Hirschberg, care cu vorbe mari pretinde «dreptul de a greși». În societate ei sunt niște oameni cu totul neînsemnați, cari cu vorbe bătărate spun cecece fiecare om știe de mult. Căci acel «drept de a greși» nu însemnează nimic altceva decât că fiecare om este supus greșelii, că greșește — «dreptul de a greși» răsună de sigur puternic, dar forță nu e.

Pe lângă anarhismul teoretic se vorbește adesea de anarhismul *etic*, moral și ca tip al unui astfel de anarhist se poate aduce *Tolstoi*.

Nici Tolstoi nu vrea să aibă biserici, nici Stat și în genere nici o autoritate. Dar pe lângă aceasta e un anarhist *etic*, adică vrea moralitate și religie.

Acelaș lucru și despre *Ibsen*. Pentru a nu face vreo greșală, nu vom numi pe Ibsen anarhist ci individualist extrem.

Se vorbește și de *aristocratism*. E o direcție modernă literar-artistică, reprezentată mai mult în Franța. E o direcțiune oarecum decadentă, pariziană.

Apoi aș voi să atrag luarea aminte asupra anarhismului rus. În politica și literatura rusă din ultima jumătate de veac problema anarhismului e una dintre cele mai arzătoare. Ca întemeietor al anarhismului rus poate fi considerat *Bakunin*; a luat mult dela Proudhon. La noi a fost dânsul în anul 1848 conducătorul așa zisei răscoale a noastre, și Havlíček chiar atunci nu îi primia filozofia, imputându-i că e iesuit. Bakunin, ca și celălalt anarhist rus, Nečajev, a declarat că revoluția sfintește totul fără deosebire. Toemai într'aceasta Havlíček a văzut o regulă

iesuită, și cu toată dreptatea. După Bakunin și Nēčajev în Rusia anarhismul terorist s'a întins foarte mult. Deaceea literatura s'a ocupat mult cu problema anarhismului. Acolo anarhismul se numește, după Turghenev, nihilism. E un nume care desemnează destul de corect anarhismul rusesc, el vine din romanul celebru al lui Turghenev «Părinți și Copii». Turghenev e unul dintre cei dintâi care prin anii cincizeci și încă și mai târziu în romanul «Noutate» analizează anarhismul rus sau nihilismul. Dar nu numai Turghenev, ci toți marii scriitori ruși s'au ocupat cu problema aceasta. De pildă Pisemskij în câteva romane, Saltykov, Lēskov, Gonciarov, Dostoievski și Tolstoi. Despre Dostoievski se poate spune că toate romanele lui postsiberiene sunt o analiză a nihilismului. Dostoievski anume (admit că în multe privințe e nejustificat) arată cum acel eu absolut duce la proclamarea lui drept Dumnezeu. Și ce face apoi acest Dumnezeu? Să creeze nu poate, pentru că un astfel de Dumnezeu materialist, trupesc, este o ființă peste măsură de supusă greșelii, slabă și nedibace, așadar nu-i rămâne decât nimicirea — revoluția și teroarea. Violența — iată ultimul mijloc al acestui Dumnezeu nihilist. «Orice e permis» proclamă anarhiștii lui Dostoievski.

În literatura cehă și în viața publică cehă anarhismul joacă deasemeni un rol, dar, în urma împrejurărilor particulare culturale și artistice dela noi, un altul decât în Germania sau în Rusia. La noi anarhismul, când se arată, are mai mare înrudire cu anarhismul german.

Printre cei dintâi anarhiști a fost *Sabina*; încă din anul 1848 s'a manifestat ca anarhist; mai târziu se pronunță pentru nihilism în romanul menționat «Morana».

Pe lângă anarhismul politic și social apare în literatura noastră, în vremea nouă, direcția individualistă, un fel de aristocratism. Și aceasta o influență germană, direct stirneriană. Dar mai cu seamă Nietzsche a fost acela care a avut la noi influență asupra generației tinere. Pe lângă Nietzsche câțiva francezi cu al lor aristocratism renanian. La sfârșitul anului optzeci a fost declarat ca nihilism național un articol al tânărului scriitor Schauer. Acest nihilism curat naționalist amenință încă mereu și sunt scriitori, ca d-l Sináček, cari până azi simt nevoia să apere patria și neamul, dar se înțelege iarăș în chip curat naționalist, fără o bază mai adâncă de cugetare.

Anarhismul la noi, numească-se oricum, nu e ceh. Cugetarea cehă, pe cât pot eu să pricep pe omul ceh, va fi totdeauna mai degrabă socială.

Nu pot aci să analizez lucrul acesta mai amănunțit. Ajunge să atrag atențiunea că sub numele fie de individualism, subiectivism, anarhism sau nihilism, ni se oferă multe sisteme de gândire. Oricum individualism extrem îl consider ca greșit. Pur și simplu pentru că nici un om, nici un «eu» nu e și nu poate fi singur. Ideea lui Stirner este falsă prin extremismul ei. Omul nu e Dumnezeu. Ce fel de Dumnezeu, când fiecare totuș se naște în familie, când e crescut de societate? Cine nu poate vedea aceasta? Numai miopia teoretizantă cu toată adâncimea ei aparentă poate voi să izoleze pe individ așa cum s'a încercat Stirner. Să fii numai individ fără vreo legătură cu alți indivizi este curat cu neputință. Nu există nici un eu singur pentru sine. Individualismul extrem cade moralicește și teoreticește prin aceea că pune «eul» egal cu Dumnezeu.

Prin aceasta nu spun că eforturile multor individualiști moderni pentru cultivarea unei individualități puternice sunt neîndreptățite. Aceasta e cu totul altceva, decât afirmarea individualismului excesiv. Individualismul măsurat, individualismul cu adevărat filozofic și etic, vrea ca în societate prin eforturi comune, pe baza iubirii, să se elaboreze tipuri, caractere, personalități.

IV. UTILITARISMUL

*Utilitarism. Etica plăcerii [hedonismul] și a egoismului. Ce anume e egoismul.
Etica utilitară engleză, germană, rusă*

Utilitarismul însemnează etica și filozofia folosului, a prosperării (dela latinescul *utilis* = folositor). Inflorirea, folosul are să fie scopul oricărei acțiuni. La întrebarea, ce e prosperarea, primim răspunsul: plăcere, bogăție, fericire. Deaceea utilitarismul e tot una cu hedonismul, adică cu etica plăcerii (dela grecescul *hedoné* = plăcere). La întrebarea, ce fel de prosperare, ei răspund în două feluri. Unii spun: Izbânda mea proprie și numai izbânda mea proprie, este obiectul întregii mele dorinți. Alții spun: Nu numai succesul meu, ci succesul pe cât posibil al unui număr cât mai mare de oameni. Pe lângă aceasta se mai vorbește în jargonul filozofic englez despre maximum de plăcere, despre «maximația» plăcerii. Unii merg și mai departe, proclamând prosperitatea, pe cât posibil cea mai mare, a oricărei creațiuni simțitoare și gânditoare.

Țara clasică a acestei filozofii este Anglia și a pus-o într'un sistem complet Bentham. Orice om în chip natural pofteste numai la plăcere și fugă de durere. E adevărat că omul pofteste numai plăcere? De pildă, acela care studiază și care vrea să învețe ceva, caută el numai plăcere sau învățătură? Utilitaristul va spune: Acela caută numai plăcere, și în genere tot ceea ce omul face este un mijloc pentru a-și dobândi sieși plăcere. Dar aceasta nu e adevărat: omul caută și alte lucruri; nu spun însă că plăceri nu caută. Întrebarea e, caută oare în genere numai plăcere?

O nouă întrebare este, oare e indiferent ce fel de plăcere este? Dacă e tot una să o cauți de pildă în băutură sau într'o operă de artă? Bentham nu face aceste deosebiri, lui îi este tot una, ce fel de plăcere, numai că pe cât e posibil să fie cea mai mare, cu cât e mai puternică, cu atât e mai bine. Impotriva acestui

lucru obiectează de pildă Mill și anume că este o deosebire a plăcerii după calitate. Cred că Mill are dreptate, — cine fură are și el din furtișag plăcere. Când am proclamă orice plăcere în sine însăș ca bună, rău ar fi atunci. Este deci nevoia de a recunoaște că nu fiecare plăcere e bună, ci că numai cea — dreaptă.

Aici ajungem la cea mai mare greutate. Bentham gândia că omul este dela natură numai egoist, și că fiecare vrea să aibă plăcerea numai a sa, nu una străină. Întrebarea: cum ajunge un astfel de egoist la formula utilitaristă că plăcerea, binele, fericirea unui număr cât mai mare de oameni este scopul activității? De unde acest cât mai mare număr, dacă omul este egoist, cum se raportă omul la sine, cum se raportă el social către alții? Aceasta e o grea incurcătură pentru cel care susține că omul este numai egoist, că n'are în genere nici o dragoste către aproapele său și că ceace numim noi iubire de aproapele nostru nu este decât un egoism ascuns, fin, viclean. Unii se înlesnesc astfel: când fiecare om realizează fericirea sa, va fi și este bine pentru toți. Este *oricine* tot atât cât *toți*? Ar fi poate aceasta posibil, când fiecăruia i-ar veni fericirea de unde deva din cer, când pentru aceasta n'ar avea nevoie de alții și când nu s'ar întâmplă ca oamenii să aibă succes printrucă fac altora strâmbătate. Când sunt așa numiții oameni fericiți cari și-au cumpărat fericirea lor apăsând pe alți oameni? Și nici nu poate fi adevărat că atunci când cuiva îi merge bine, merge bine totalității. Dacă omul n'ar avea înăscută măcar puțină iubire *dezinteresată* către aproape, totalitatea nici n'ar mai fi, această totalitate nu s'ar simți bine. În genere partea slabă a acestei filozofii și etice a succesului este că nu recunoaște aplecarea naturală, *dezinteresată* a omului către om. Deaceea radicalismul egoist n'a plăcut utilitariștilor critici; Mill a cerut chiar jertfirea de sine.

Utilitarismul în Anglia și aiurea, s'a întins printrucă s'a părut că e foarte practic. Nu-i nevoie de nici o gândire mai adâncă — când se spune că fiecare are să se îngrijească de propria sa înflorire, — o înțelege oricine. Este însă aci o exagerare: când fiecare ar ști așa de ușor cum ajungi fericit, n'ar fi atunci atâtea nefericiri din vină proprie. A spune: Mergi după binele tău! nu e o măsură așa de simplă în practică. Nu contest că n'ar fi practică într'o anumită măsură.

Din partea adversarilor se impută utilitarismului că este o negustorie morală, numai: «dau ca să-mi dai», o morală meschină, de toate zilele, nu eroică. Când ne uităm la viața întemeietorilor acestei școale, trebuie să recunoaștem că ei au fost oameni ideali. Bentham a fost consecvent în teoria sa asupra egoismului, dar cu toate astea n'a încetat de a lucra pentru binele general și numele său e în toată lumea și mai ales în Anglia în mare cinste. Și după moarte a voit să fie folositor, — a cedat trupul său pentru anatomie. *Mill* este pe cât cu puțință și mai ideal. Adevărata contribuție a moralei negustorești nu e așa de rea, partea bună este tocmai că știe a socoti, că duce pe oameni spre socoteală. Multor oameni le place filozofia și etica romantică și sentimentală; dar dacă veți analiza romantismul și sentimentalitatea, veți vede că sunt mai egoiste decât egoismul recunoscut în chip onorabil și pe față.

Reprezentanții hedonismului, numiți partizani ai lui Epicur, nu sunt oameni dedați plăcerii celei mai grosolane și numai bucuriei de viață. Nu vreau să spun că oamenii lucrează de obicei altfel, mai bine decât le e teoria lor; dar este fapt că cei mai buni dintre cei cari au fost pentru etica plăcerii, au fost pentru măsură și cumpătare. E nevoie să nu ne descurajăm înainte de vreme de egoism și calcul. Să nu uităm de asemeni că din teoria egoismului pur s'a ridicat, cel puțin la reprezentanții de mai târziu ai utilitarismului, etica socială. A proclama înflorirea mulțimii pe cât posibil cea mai mare, este a căuta înflorirea masei, a majorității neamului, a poporului. Aceasta este etica socială. Și într'adevăr pretutindeni din învățătura utilitaristă a ieșit doctrina socială și deadreptul cea socialistă.

Utilitarismul este filozofia națională engleză; mai ales filozofia veacului al XIX-lea în Anglia este utilitaristă, începuturile ei sunt însă mai vechi.

Bentham a fondat filozofia care este în total aceea pe care Adam Smith și economiștii politici ai veacului trecut au propagat-o. Economia politică engleză este întemeiată pe utilitarism.

Bentham s'a născut la 1748, a murit la 1832, a fost și întemeietorul școalei politice radical-liberale. Utilitarismul englez a fost cumpătarea ideilor franceze revoluționare. Ceeace revoluția franceză a voit să facă prin violență, englezii au realizat prin utilitarismul lor. Neamul francez e radical, revoluționar, cel en-

glez e socotit liniștit. Partizanii lui Bentham au urmărit acelaș scop, întinderea democratică a parlamentului; ei au realizat reforma parlamentului englez în 1832. Bentham însuș a fost adversarul revoluției franceze, al drepturilor omului, — pentru el acestea toate erau utopii. Partizani însemnați ai utilitarismului au fost amândoi Mill, mai ales *John Stuart Mill* care a imprimat caracterul său utilitarismului de azi în forma aceasta reformată. Tot așa filozofia evoluționistă a lui *Spencer* (credința în progres) admite utilitarismul.

Deasemeni ultima mișcare etică, engleză și americană, e la bază utilitarism.

În Germania această doctrină e de origine nouă. Germanii n'au fost pentru filozofia practică, au fost mai mult utopiști. Dar influența engleză a făcut și aci ca filozofia utilitaristă să fie primită (*Feuerbach*, dela care a luat *Marx* și *Engels*).

Această filozofie s'a întins foarte mult în Rusia. Toți partizanii ruși ai empirismului și ai direcției practice social-politice au fost utilitariști. Ceeace Rușii numiau realism, este în fond utilitarism. Reprezentanții lui însemnați sunt gânditori socialiști și critici. Cernișevski, Dobroliubov, Pisarev, cari în chip radical analizează ideile lui Turghenev, cuprinse în opera «Părinți și Copii». Pisarev proclamă că acel lucru e bun, care îți place. Acest caracter practic al lui Pisarev a culminat în lupta contra artei și a esteticei. Ce însemnează Rafael. Tablourile lui nu fac nici un ban! Și tot așa contestă valoarea lui Pușchin, Goethe și Schiller.

Reprezentant al utilitarismului nostru ceh este Carol Havlíček. Filozofia lui Havlíček este deasemeni mai mult utilitară, sau cum o formulează însuș, filozofia bunului simț. Havlíček n'are analize teoretice, dar fundamentul politicei și filozofiei lui este utilitarismul.

V. PESIMISMUL

Pesimism. Etica suferinței și a durerii universale. Schopenhauer și urmașii lui

Ca reprezentant principal al pesimismului modern e Schopenhauer. (Pessimismus dela cuvântul latin pessimus=cel mai rău). După dânsul, lumea, orice vieată, nu prețuește nimic, lumea este ceea ce poate fi mai rău dintre toate cele cu putință. Astfel se așează împotriva doctrinei contrare, formulată de Leibniz, după care această lume este cea mai bună dintre toate cele cu putință. Luând poziție împotriva acestui optimism, aruncă înainte de toate baza filozofiei acestuia, adică credința în Dumnezeu. Deci convingerea lui despre nimicnicia lumii și a vieții e un ateism, și anume convingerea că lumea nu poate fi opera lui Dumnezeu atotștiutorul, a lui care e cel mai bun, etc.

Dacă lumea este fără Dumnezeu, fără inteligența divină creatoare și conducătoare, atunci care este temelia lumii? La aceasta răspunde: Voința este temelia lumii. Iar voința ca bază se vede foarte bine în instincte, în energie, cum se arată în fiecare viețuitoare și cum se arată în chipul cel mai intensiv la viețuitoarele fără rațiune. Lumea nu este nimic altceva decât voință, și o voință oarbă. Oarbă pentru că intelectul, rațiunea este la om și în genere ceva secundar și nu are mare valoare. Așadar idea lui Schopenhauer este: Eu prin cugetarea mea iau conștiință de această cugetare a mea, raționez asupra mea și asupra lumii, dar toată această cugetare este numai o iluzie. Ceea ce este însemnat în mine, e dorința, voința de a trăi, impulsunile lăuntrice, aceasta este fundamentul omului și a orice; rațiunea este numai un reflex al voinței. După Schopenhauer — și în această este și Stirner și alții subiectivist — materia, lumea din afară propriu zis nu există, este numai o reprezentare a rațiunii iluzorii și iluzive;

de aci titlul operei sale principale: «Lumea ca voință și reprezentare». Omul își reprezintă lumea, dar această lume alături de rațiune nu există; nu există decât voința de a trăi; această voință este totul, dar cum rațiunea se pierde prin moarte, nici voința nu mai este, căci nu mai e rațiunea care să o întrebuițeze. Și astfel, la urma urmelor, temeiul lumii — e un mare nimic. Pesimismul lui Schopenhauer este nihilism.

Schopenhauer prețuește cel mai mult arta, ideile artistice, prin cari omul înțelege deadreptul taina vieții — al acestui mare nimic.

Și anume muzica este pentru el o melodie la textul lumii, muzica imită lumea direct și deaceea a fost pentru el arta principală. Prin *Wagner* aceste idei au ajuns și la noi.

Dacă omul este convins, cum spune Schopenhauer, că această lume, vieța, nu prețuește nimic și că este mai bine a nu fi decât a fi, ar urmă de aci: nu voim vieța! Sunt pesimiști, cari afirmă chiar voința de a muri — sinuciderea. Ba sunt pesimiști și de aceia cari bucușori ar îndemna toată omenirea să isprăvească odată cu toată vieța. Au fost partizani de ai lui Schopenhauer cari nu s'au înspăimântat de ultimul pas. Intemeietorul pesimismului filozofic însuș nu s'a simțit rău cu pesimismul, a fost mai șiret, cel puțin vieța și-a suportat-o. Schopenhauer pe baza pesimismului său formulează un fel de etică a umanității. Etica compătimirii: Om cu om se unește din compătimire, în plăcere nu se pot uni pentrucă nu există vreuna pe lume. Schopenhauer se trudește chiar să asigure protocolar cel mai mult rău; despre plăcere în genere nu poate fi vorba. De este vreo bucurie, ea este aparentă, adică o oarecare scădere a durerii; adică o durere relativ mai mică. Concluzia finală este scăparea de vieță, dar nu în chip radical prin sinucidere ci prin resemnare. De aci teoria lui Schopenhauer despre resemnare. Omul care se resemnează asupra oricărei plăceri, este pentru Schopenhauer un om sfânt. Dovedește că în toate religiunile, cari au fost pesimiste, sfinții sunt în cea mai mare considerație. Un astfel de sfânt a priceput că lumea nu e nimic altceva decât iluzie, a văzut lumea și nimicnicia lumii și deaceea nu vrea nimic. Cei mai mari sfinți ar fi în India, aceia cari din voință proprie se abțin dela mâncare, stăpânind așa cu voința lor încât la urmă par'că se sting și trec în acel nimic veșnic (Nirvana). Sinuciderea, Schopenhauer o con-

damnă răspicat: acel care ar ridică mâna asupra-și, ar face-o pentru a-i fi bine, ar vrea să aibă plăcere. Numai acela care se resemnează, nu mai vrea să aibă plăcere, acela încetează în genere să râvnească.

Nu trebuie să arăt mai pe larg că un astfel de sfânt nu și-a sfărâmat voința, numai și-a micșorat-o; omul care se resemnează are voință cu mult mai puternică decât sinucigașul — tocmai pe dos de ceea ce ne învață Schopenhauer. În genere întreaga lui psihologie nu rezistă unei critici mai îngrijite și întreg sistemul pesimist se sfărâmă de realitatea vieții. Pesimiștii sunt neconsecvenți.

E totuș uimitor că tocmai în veac. XIX, în veacul unei astfel de înaintări politice, economice, în veacul atâtor progrese, apare în neamul foarte cultivat și în centrul gândirii filozofice, o filozofie așa de pesimistă. Este într'adevăr un însemnat simptom al vremii că filozofia pesimistă nu numai s'a născut, dar că are până azi mulți aderenți. Aceasta într'adevăr însemnează că slăvita noastră civilizație are mai mult decât o parte slabă. Că Schopenhauer n'ar fi un om plin de spirit, un mare gânditor, nu va susține nimeni, dar e nenatural în principiile sale și tocmai de aceea așa de simptomatic însemnat.

Aici suntem iar la însăș bazele filozofiei germane. Dacă numai individul există — individul singuratic nu poate fi fericit. Pesimismul s'a născut din individualismul afectat. Deaceia și baza pesimismului schopenhauerian e răul și răutatea, nici de cum disperarea. Pesimismul lui a fost luat și se ia de unii și din alte motive; într'adevăr a avut și are influență faptul că Schopenhauer pune atâta preț pe simțire și nu pe rațiune. Aceasta în epoca romantismului se înțelege dela sine, și filozofia lui Schopenhauer este într'adevăr pur romantică. Încă mai demult Rousseau se ridicase împotriva civilizației și doriă ca omul să trăească așa ca animalele. Schlegel, romantic german, doriă ca omul să trăească, propriu zis, săv'egeteze ca o plantă. Oamenii s'au mântuit prin cugetare. Romantismul fuge în fața cugetării, fuge în fața prezentului într'un trecut pe cât mai îndepărtat posibil.

În a doua jumătate a veacului trecut, împotriva pesimismului s'a întins doctrina evoluționistă. Apoi darwinismul. Vine credința în progres. După Schopenhauer nu e progres; lumea este rea, ea se poate foarte mult înrăutăți, îmbunătăți nicidecum. Im-

potriva acestuia vine evoluționismul din Anglia, cu credința că lumea progresează. În special socialismul a primit această credință în progres, a devenit nepesimist, deși are o parte de pesimism în sine. (S'a spus că socialismul este pesimist pentru trecut și prezent, iar optimist pentru viitor). Important este că socialismul, și de aci masa poporului, are credința că va fi mai bine. Evoluționismul a adus în masă credință și speranțe și prin aceasta pesimismul a fost lovit mai mult decât prin sisteme filozofice. Câțiva pesimiști, cum e cunoscutul Hartmann, s'au trudit ca măcar o parte din doctrina lor să fie păstrată. În fața pesimismului stă un dușman însemnat, evoluționismul modern. Pesimismul stă în legătură astăzi cu utilitarismul. Utilitarismul susține că orice om umblă după fericirea sa, după plăcerea sa și numai după plăcerea sa, pesimismul caută și el acea plăcere, dar ajunge să vadă că fericirea nu se poate găsi, căci ea n'ar fi.

Și eu cred că ea nu există. Adică: cu fericirea e așa, după cum și-o caută cineva intenționat. Acela care caută fericirea, a și pierdut-o. Orice om e bucuros să fie fericit — de sigur, dar cum începe să caute fericirea așa de stăruitor, nu o mai găsește. Foarte frumos e spus acest lucru în povestea despre prostul Honza. Cei doi deștepți, domni cultivați și frați, cari merg după fericire, nu o găsesc; prostul de Honza nu a căutat fericirea, dar când a fost nevoie, a lucrat, cum s'a priceput, a ajutat și iată — a fost fericit și la sfârșit a trebuit să mai ajute și pe cei doi frați nefericiți. În această poveste despre prostul Honza poporul nostru ne-a arătat cea mai înaltă înțelepciune morală, adică: a nu căuta fericirea! Acea căutare intenționată, rafinată, a fericirii face pe cineva nefericit. Omul modern după marea revoluție nu numai economică și politică, ci și filozofică și artistică, aleargă după fericirea pierdută, după raiul pierdut — dar nimeni n'a ajuns fericit prin fuga după fericire.

VI. EVOLUȚIONISMUL

Evoluționism. Evoluționism științifico-natural — naturalism în genere. Materialism naturalist. Darwinismul și etica lui

În vremea nouă așa cum s'a dezvoltat idea de umanitate, tot așa s'a dezvoltat și idea de progres. Astăzi cuvântul progres, dezvoltare, e la îndemână și e cunoscut oricui. Pentru oamenii vechi, chiar pentru oamenii din evul mediu, idea că ar fi vreun progres, adică un progres general, al societății, neamului, statului, niciodată n'a existat. Ei credeau că așa cum au dreptate religioasă absolută, tot astfel totul în general pentru totdeauna e finit; la vreo mișcare înainte, la desăvârșire nu s'au gândit niciodată. Deabi în epoca modernă — și tocmai prin aceea e ea modernă — se ia cunoștință de această credință în evoluție și progres. Acest fel de a vedea s'a dezvoltat treptat-treptat în diferite domenii. A început să se cugete asupra progresului în știință, în artă («renaissance»), asupra progresului în religie («reforma») și astfel pas cu pas în toate domeniile. O expresiune particulară a găsit această idee în evoluționismul modern. Vorba aceasta înseamnă teoria dezvoltării. Te gândești cu această ocazie mai ales la darwinism, la învățătura lui Darwin. Darwinismul este însă numai o singură teorie evoluționistă; astăzi sunt multe teorii ale dezvoltării, chiar antidarwiniste. Dar în știința cercurilor mai largi s'a înfipt părerea că darwinismul este evoluționismul. Eu nu împărtășesc această părere, dar mă refer la darwinism, căci se poate recunoaște bine prin el, pentru ce se vorbește în etică de evoluționism. Darwinismul își întemeiază încrederea sa în progres, în perfecționare, în idea că din generație în generație toate raporturile și lucrurile se îmbunătățesc, pe știința naturii. Foarte popular, dar nu și foarte îndreptățit, se spune că, după Darwin, omul a ieșit din maimuță. Aceasta e

părerea pe care și publicul mai larg o are despre darwinism și evoluționism. Nu e cu totul adevărat, dar această părere dă idea generală destul de bine. Și se mai vorbește de lupta pentru existență. Lupta pentru existență, lupta în genere, e un cuvânt foarte modern. Cuvântul luptă se întinde în toate părțile. Darwin și-a figurat că o viețuitoare poartă o luptă crâncenă cu altă viețuitoare pentru existență, pentru viață, și că în acea luptă se supune cea slabă și triumfă cea puternică, și deci această luptă pentru viață este un mijloc de perfecționare. Și învățătura lui a pătruns în masă fiindcă explică desăvârșirea societății omenești în felul acesta. Această învățătură care a fost numai de domeniul științelor naturale, — și Darwin însuși la început a stabilit această învățătură numai cu privire la animalele sălbatice — a trecut pe încetul în istoria popoarelor, asupra omului în genere, și astfel a produs o revoluție însemnată în cugetare.

Științele naturale se consideră ca o mare autoritate și pe lângă aceasta explicația s'a părut limpede. E adevărat că lupta între indivizi, clase, națiuni, există în omenire. Învățătura despre luptă ca mijloc de progres s'a răspândit în masele cele mai întinse, și mai ales în social-democrație. Fiecare își inchipuie că învățătura despre luptă este antiumană. Lupta, nu e umanitate. Înainte de toate s'a atras atențiunea asupra faptului că lupta naturală apare în societate ca concurență. S'a semnalat selecțiunea artificială. Selecțiune artificială e, de pildă, serviciul militar; se adună cei mai vrednici, cei mai sănătoși, cei mai puternici, aceștia se consacră pieirii în războiu și sfertărilor vieții ostășești, cei mai slabi însă rămân acasă și înmulțesc generațiunile omenești mai departe. Astfel apare o generație mai slabă. Sau: selecțiune artificială este medicina modernă. Medicina poate să păstreze pe omul muribund pe jumătate și prin aceasta păstrează pe cel slab. Numai natura nimicește pe slăbănogi, pe cari iscusința omenească vrea să-i păstreze. Astfel natura îndreaptă pe om. De unde se crede mai înainte că omul îndreaptă natura, azi auzim contrariul.

Vederile privitoare la selecțiunea artificială și la pagubele ei au dus până acolo încât s'au ivit oameni care fără înconjur au proclamat ca o consecință logică a selecțiunii naturale, că cel mai tare are dreptul să nimicească pe cel mai slab. Și s'a lăsat părerea cu totul antiumană, care tocmai interzicea umanitatea,

anume că selecțiunea aceasta ne-ar slăbi corporal și sufletește, așadar un nou fel de drept al pumnului pe bază de științe naturale. Acest nou drept al pumnului a fost proclamat pentru individ și pentru popoare. A apărut idea că sunt popoare cu vocațiune, dar nu cu o vocațiune așa cum Evreii vechi o admiteau, ci vocațiune dela natură, științifico-naturală. Intr'adevăr Nietzsche a ajuns celebru prin aceea că a spus deadreptul din darwinism: Da, cel puternic are dreptate! Putere — dreptate. S'au făcut cunoscute diferite corolare ale darwinismului: Unii au voit să formuleze politicește dreptul pumnului; alții au voit să îndrepte dreptul penal, căci altfel umanitatea și-ar apăra pe răufăcători, că aceasta e selecțiune artificială, un păcat împotriva omenirii; să nu apere pe răufăcători, dușmani ai societății, ci să-i pedepsească cu pedepse grele și să întrebuițeze pedeapsa cu moartea, pentru ca societatea să fie curățită de ei.

E ușor de înțeles că atunci când se trag astfel de consecințe apar și adversari. Oamenii s'au speriat și au început să examineze dacă aceste consecințe logice vin din darwinism. Și unii au spus: nu e îndreptățit să se tragă din științele naturale dreptul pumnului, moral și juridic, pentrucă morala este independentă de teorie; pot în teorie să afirm lupta pentru existență, dar pentru acțiune, pentru practică primesc umanitatea, creștinismul. Dar aceasta e sofistică. Dacă suntem convinși că în toată natura și tot astfel și în societate e luptă și e acea luptă așa cum ne-o arată Darwin, atunci Nietzsche și partizanii lui au dreptate. Au început din nou să critice din stânga, din dreapta, până ce încet-încet darwinisții au ajuns la vederi inverse, și anume că teoria evoluționistă nu e așa de radicală, cum s'a crezut, ci din contră ea e conservatoare.

Am spus: teoria a provocat revoluție. Omul a avut mereu și are părerea că el e centrul întregii lumi, că toată lumea e supusă voinții lui, și deodată auzim că dacă nu tatăl, dar bunicul nostru a fost maimuță. Oamenii au primit noua învățătură, nu pentrucă ar fi avut garanții despre îndreptățirea ei, dar pentrucă ea corespunde nevoilor lor revoluționare, luptei în contra reacției conservatoare. — Socialiștii au primit această teorie în credința că prin lupta darwinistă pentru existență se apără clasa lor împotriva altei clase. Acum însă se vede că acea teorie asupra luptei nu e democratică; dacă se afirmă că cel puternic supraviețuește.

atunci de aci urmează că rezistă clasa capitalistă și nu proletarii; capitalul fiind mai puternic în laturea economică are drept asupra celui mai slab! Astfel s'a ajuns că acuma — și aceasta e situația actuală — din darwinism și evoluționism se scot idei aristocratice și nu numai conservatoare, ci chiar deadreptul reacționare. Numai elita, auzim acuma, numai un mic număr de vrednici și de puternici au drept asupra masei enorme; milioane și milioane de indivizi se nasc pentru ca numai câțiva să supraviețuiască. Evoluționiștii principali se pronunță pentru aristocratism. *Darwin* singur a fost în această privință rezervat, dar *Huxley*, și *Spencer* și alții scot consecințele aristocratice amintite. Unii se ajută cam așa: situațiunea e penibilă; din darwinism ar ieși în chip logic aristocratism, nietzscheism; dar aceasta se opune simțului înăscut de umanitate, e o contradicere între simțul omeneșc, umanitate, simpatie, iubire către aproapele și între natură. Sunt două lumi, care n'au nimic comun, lumea spirituală, morală și lumea naturală. Acolo lupta, aci iubirea. Dacă trebuie să primim lupta pentru natură, tot astfel trebuie să credem în iubire și în umanitate; iubirea are să imblânzească formele brutale ale luptei. Și astfel reprezentanți ai darwinismului, *Huxley*, *Wallace* și alții fac din evoluționism o directivă umanitară. Și așa darwinismul la sfârșit duce și el la umanitate, și avem o morală umanitară și în evoluționism. In sfârșit și teologii care totdeauna au fost împotriva darwinismului, se liniștesc: Ce să ne mai irităm — cum Dumnezeu a făcut pe om din lut, tot așa a putut să-l facă din maimuță. Și astfel pe toată linia teoria radicală se preface în teorie conservatoare, ba chiar reacționară. Nu e nici un temei pentru radicalism.

Evoluționismul științifico-natural realmente nu e nimic nou, numai că dă într'o formă nouă credința în progres. El este formularea științifico-naturală a învățaturii istoriei. Ideea de progresare îndreptățire; este progres, aceasta o cred, nu e nici o îndoială însemnată. Numai că acea părere că e oriunde progres la infinit și că va fi totul cât mai curând așa de desăvârșit, cum ne-o închipuim, aceasta e utopism. Înțelegem din ce în ce mai mult că ceea ce am atins — și acesta foarte imperfect — s'a dezvoltat într'adevăr în mii de ani, că așadar progresul va fi încet. Nici un salt, nici o minune nu va fi. E adevărat, aceeaș îndoială se ridică împotriva credinței în progres; înțelegem că

în unele domenii poate fi un pas înapoi, o înrăutățire; se poate să rămână fiecare popor în starea în care momentan sau pentru lungă vreme a căzut. E cu putință deasemeni o cădere definitivă, cum se vede la Romani, Greci și alte neamuri dispărute. De sigur acum începem a judeca mai măsurat asupra progresului, dar avem credința în progres, și pe cât putem privi chiar în chipul cel mai cumpănit asupra chestiunii, această credință este îndreptățită. Credința aceasta are în sine ceva curat religios. Dacă temeiul religiei este nădejdea în viitor, dacă religia întărește pe om prin aceea că îi înfige credința în viitor și nădejdi, atunci teoria evoluționistă are un caracter religios, oamenii primesc învățătura aceasta așa cum au primit și primesc credința în viața nemuritoare.

Acesta e elementul prețios al evoluționismului.

VII. POZITIVISMUL

Cuvântul ne arată despre ce e vorba: oricine a auzit despre pozitivism, de oameni pozitivi, despre pozitiv împotriva negativului, își și închipue, că aceasta însemnează că omul să nu se împrăstie în căutarea idealelor, sau Dumnezeu știe a căror adevăruri, ci să se mărginească «pozitiv» la realitate. De unde e, de ce e — aceasta nu putem ști. Toată filozofia dela început nu ne-a spus nimic înțelept despre chestiunea, de unde a pornit lumea și viața, ce cauze au avut și unde se îndreaptă; știința ne poate spune numai despre ceea ce este. Pozitivismul admite că omul are interes și pentru ceea ce va fi, dar nu-l preocupă idealurile, el vrea numai să prevadă ce va fi și să-și îndrepte pașii potrivit acestei prevederi. Pozitivismul la baza «faptelor», «documentelor», vrea să descopere vâlul viitorimii. Când voiu ști ce va fi mâine, știu atunci ce am de făcut azi. Aceasta e cam toată filozofia pozitivismului. Pe lângă aceasta pozitivismul, cum îl arată principalii lui reprezentanți, este pentru umanitate. *Comte* s'a considerat ca mare preot al omenirii și a fondat biserica sa. *Pozitivistii* mai noi, mai ales *Taine*, au fost mai mult pentru materialism și au conceput teoria în chip materialist. Binele — răul, virtutea — stricăciunea ar fi produse ca zahărul și vitriolul. Și deaceea trebuie să se observe ce se petrece în om, în societate, și potrivit acestei observațiuni, ca și tehnicianul, să-și reguleze oricine activitatea.

Pozitivismul are în sine prin această prevedere a viitorului o anumită nehotărîre. Când cineva observă lumea, întreaga istorie, pe Greci, Romani, evul mediu și în sfârșit epoca modernă — ușor bagă de seamă acest lucru și prevede, după vorba lui Musset: omul stă în fotoliu și privește la spectacol. S'ar face observații bune și documente pozitive s'ar strânge după rețeta lui *Zola*,

dacă acele documente nu s'ar referi — la noi. Eu sunt deasemeni istoric. E o greșală a pozitivismului că pentru istorie numai și pentru considerarea faptelor și documentelor numai, uită conștiința, ca și când ea n'ar fi un fapt, ca și când n'ar fi tot așa de pozitivă. Și acea prevedere neîncetată a ceea ce «se» va întâmpla — nu «se» va întâmpla pur și simplu, ci trebuie să o fac eu, eu trebuie să mă hotărâsc, cu voința mea și cu conștiința mea.

VIII. NIETZSCHE

Pot să mă exprim pe scurt, pentru că am dat pentru înțelegerea lui Nietzsche toate elementele individualității sale filozofice. Nietzsche pune toată greutatea pe «eu». Nietzsche — iată iar individualismul extrem. Ceeace am cunoscut la Stirner; eu, eu, și iar eu! Dacă exist numai eu, se înțelege că tot restul nu e sau n'are însemnătate. Și anume nu este Dumnezeu. Dumnezeu este mort. Aceasta e noua evanghelie a lui Nietzsche. Nu numai că Dumnezeu este mort, dar eu l-am ucis, sunt ucigaș de zei și cu mândrie mărturisesc uciderea de zei. Se înțelege că această crimă universală s'a petrecut numai în gând — Nietzsche se complăce de regulă în astfel de cuvinte tari. Eu sunt mai desăvârșit decât Dumnezeu; Nietzsche spune: nu poate fi Dumnezeu, căci altfel eu aș fi Dumnezeu; nu sunt zei, totdeauna sunt — eu. Eu, și Nietzsche merge mai departe, este trupul meu: trupul, ăsta sunt eu. Deaceea trupul este măsura a orice. Trupul este adevărul. Nu în spirit, în idei, ci cu mult mai multă înțelepciune decât în toată filozofia e în trupul tău. Și ce e acest trup? Un materialist așa de grosolan Nietzsche nu poate fi, ca să vadă în corp numai materia, nu: energie, instinct, voință, dorință. Instinctul — acesta e dreptatea, voința e dreptatea. Și anume în felul lui Stirner: voința de a fi tare, voința puterii. Această formulă a lui Nietzsche e din Schopenhauer. Toată morala stă în aceasta: a voi să fii puternic, să ai putere. Și ce e cu această putere? Puterea are obligația de a creă. Cine are forță, creează? Și așa cel puternic trebuie să fie creator. Și ce are să creeze? Pe supraom. Cine creează trebuie să fie tare. Fiți tari! — o nouă poruncă a lui Zarathustra. Nu respinge iubirea de aproapele, dar dorește să aibă o iubire cu totul nouă, aspră. Spun: nu respinge. Lui îi e dealtfel creștinismul, iubirea creștină pentru aproapele.

neplăcută, i se pare că prea e iubire de sclav, slăbănoagă, neenergetică. Omul puternic poate iubi, dar atunci trebuie să fie o altă iubire, iubirea creatorului, iubirea aspră. Apoi marea regulă: Omul să se deprindă să râdă. Bucuria de viață — bucuria, așa cum Grecii au proclamat și au prețuit bucuria, care a fost nimicită de creștinism. Deaceea e Nietzsche Anticrist. Joacă!

Din Nietzsche răsună puternic darwinismul: celui puternic totul îi este permis — chiar violența.

În crimă apare dreptatea. Totul este permis supraomului, și celui ce vrea să-l realizeze.

Nietzsche consecvent vrea, împotriva oricărei politici și morale, în vigoare să prefacă valorile, vrea să formuleze în chip nou tot ceea ce a fost până acum în valoare. Și astfel Nietzsche nu îngăduie Statul deasupra sa. Statul este o instituție pentru slăbănogi. Puternicul, energicul supraom e stăpân singur sieși și altora (Anarhism). Nici neamul nu are preț pentru Nietzsche: neamul întrucât e organizat de Stat, crede Nietzsche. Și de aci lupta lui împotriva Statului și poporului prusac. Evident nu vrea să aibă naționalitate oficială, vrea să aibă naționalitate superioară. Nietzsche schimbă valorile; naționalitate, după Nietzsche este un neam de stăpâni, care prețuiesc în ei a lor Herrennatur. Un astfel de neam face prin fier, prin violență, din neamurile slabe, ceea ce îi place. Nietzsche e deasemeni împotriva oricărui democratism. Democrația, socialdemocratul vrea egalitate, umanitate, dar Nietzsche vrea neegalitate, dominațiune. Nicio umanitate, ci asprime.

Cred că vedeți că propriu zis noui idei Nietzsche nu dă, mai degrabă felul în care ele sunt prezentate e nou. Auziți pe Stirner aproape cuvânt cu cuvânt, în multe lucruri pe Schopenhauer. Pe Darwin și învățătura lui despre luptă și selecțiune. Întrucât e vorba de analiza psihologică, este la el o mare parte din Dostoiewski. Filozofia lui este extra, extra germană. Germanismul ei e în subiectivismul ei și în individualismul ei dus până la egoism. Și Stirner nu face decât să desvolte ceea ce filozofii vechi au făcut.

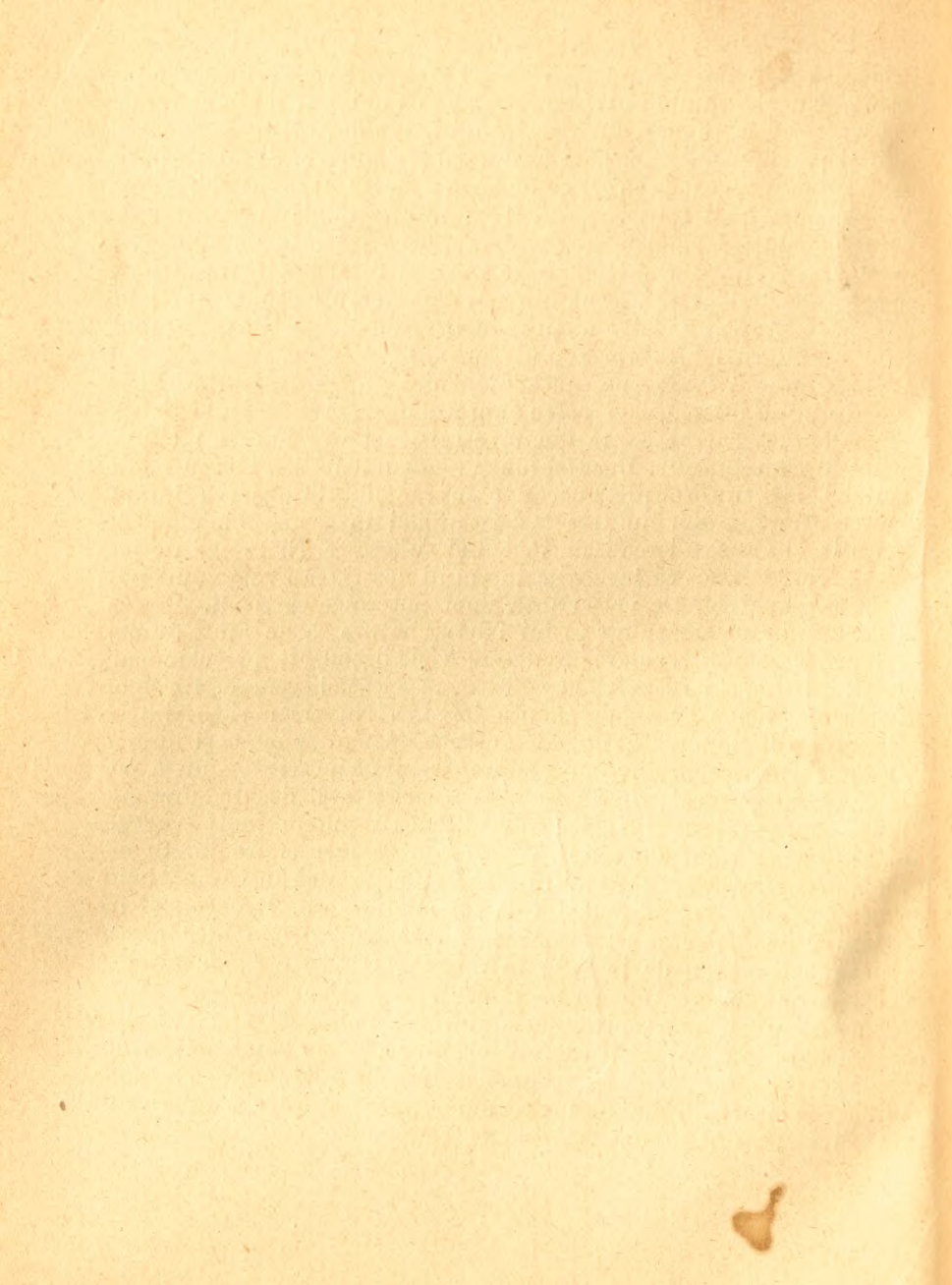
Cuvântul favorit al lui Nietzsche e: supraom. E limpede ce e acesta: numai o expresiune nouă pentru teoria darwinistă. Aș clarifică în chipul cel mai bun ce e acest supraom, astfel: dacă omul a ieșit din maimuță (popular zis), atunci urmează, după darwinism, că din noi, din omul de acum, trebuie să iasă o ființă nouă. Așa cum noi am ieșit din maimuță, tot așa din noi

trebuie să lăsa supraomul. Și acum inchipuiți-vă că încă de pe acum s'ar desvolta din noi supraomul, ba că chiar ar fi și existând. Colaboratorul la fundarea darwinismului, *Wallace*, gândeà că l-am și simți pe supraom cum ne orânduiește și conduce. Și cum apare acest supraom? Cu greu v'ați așteptà: în fenomenele spiritiste. Acele manifestații spiritiste, ar fi manifestații ale supraomului. E ușor de înțeles: noi oamenii n'am putea înțelege pe supraom altfel, decât cum un animal simte pe om. Și acum inchipuiți-vă că într'adevăr s'ar fi născut din noi supraomul: atunci ar fi în noi, în conștiința noastră o specială diviziune, conștiința omului celui vechiu și conștiința noului supraom.

În supraom Nietzsche caută mântuirea din decadență. Omenirea e în decădere, se va naște supraomul. Nietzsche ca și Schopenhauer (și acesta o are din creștinism și din budism) caută mântuire și mântuire. Dealtfel mulți oameni așteaptă mereu mântuirii. Mântuitorul nietzschean e supraomul. Și deaceea înfăptuirea supraomului nu este lăsată numai în seama biologiei și naturii, ci vrea să-l realizăm în noi și sufletește. Nietzsche ne învață foarte precis să întinerim în copiii noștri, să avem copii puternici, sănătoși. De aci cerința unei puternice castități.

Supraomul-mântuitor al lui Nietzsche are să ne ajute împotriva decadenței seculare. Nietzsche vede decadență pretutindeni, în literatură, în filozofie, în politică, în viață în genere. De sigur Nietzsche însuș simte decadența în sine. Nu vreau să amintesc sfârșitul lui nenorocit, numai aceasta aș mai spune-o și anume că strigătul neconținut după supraom, după putere — nu e putere. Omul puternic nu va filozofa astfel și atât despre supraom. Aci e contradicția lui Nietzsche. Pentru putere toate vorbele puternice nu sunt de ajuns. Vorba nu se face supraom. Și deaceea supraomul cel tare al lui Nietzsche termină în compătimire cu supraomul, supraomul e totuș numai — om. Deaceea și învățătura despre veșnica întoarcere. Aceasta nu e o idee destul de clară și e greu de înțeles; în mare parte nu e nimic altceva decât recunoașterea că nu se poate merge departe.

Acesta e pe scurt nietzscheismul. Nu poate da nici o ieșire, pentru că individualismul excesiv e chiar în sine neputincios, ne-natural. Prețuesc deaceea recunoașterea lui Nietzsche — a compătimi pe supraom nu e decât recunoașterea — că individualismul și subiectivismul la extrem duc la fiasco.

IX. PRINCIPIILE FUNDAMENTALE ALE ETICII UMANITĂȚII

Am discutat câteva sisteme etice. Nu sunt toate sistemele, dar sunt cele mai însemnate din acele direcțiuni care se trudesce după o nouă, așa zice modernă, moralitate. Nu sunt toate, dar din cercetarea dată se poate vedea că gândirea contemporană are o foarte puternică direcțiune etică. De sigur n'au dreptate acei cari osândesc epoca noastră pentru neidealism. Nu vreau să laud epoca actuală, dar n'as voi prin aceasta să o invinovățesc.

Acum la sfârșit, ca să nu fie numai critică, voim să ne înțelegem asupra lucrurilor care trebuie să aibă și au însemnătate pentru fiecare dintre noi. Mai întâiu despre deosebirea dintre *religie și morală*. Intre religie și morală este o deosebire reală. Morala nu e religie și religia nu e morală. Un om religios poate fi foarte credincios, devotat bisericii sale, dogmelor sale și prescripțiunilor și nu va fi moral, ba va fi la nevoie imoral. Nu vorbesc numai de sfințenie. Dar religiunea e de atâtea variate feluri, încât numai gândul că cel ce are o religie ar avea pentru aceea și moralitate, e o greșală. Morală, aceasta este raportul omului către om. Avem nevoie de morală în legătura noastră cu aproapele. Religia a ieșit din raportul omului către lumea întreagă, în special către Dumnezeu. Religia are o sferă mai mare decât morala; în religie e cuprinsă morala.

Religia trebuie să fie baza moralei. Nu pot să-mi inchipui o ultimă deslegare a problemei morale fără religie. Dar mie nu-mi ajunge religia pozitivă, aceasta este religia bisericilor cari sunt acum. Vreau să am morala pe bază religioasă, dar religia să fie alta decât aceea care se dă pe cale oficială. Care anume, nu putem stărui asupra acestui lucru aci. Numai atât așa mai spune, și anume că religia nu trebuie să se identifice cu

teoria, cu învățătura bisericească. Despărțim deci etica religioasă de cea teologică și bisericească.

La chestiunea moralei și a principiilor moralei, o problemă, deși pare numai de un caracter formal, este însemnată: Cum cunoaștem ultimele adevăruri ale moralei? Ce are să hotărască asupra moralei mele? Mai răspicat spus: pot eu să scot principiile moralei din rațiunea mea sau din sentimente? Din rațiune au scos principiile moralei aproape toți filozofii bătrâni ai veacului trecut. Filozofia raționalistă a fost caracterul întregului veac al optsprezecelea. Atunci eră o modă să se apeleze în orice la rațiune. Astăzi în teorie și în practică oamenii se provoacă bucuroși la sentiment. După epoca raționalismului a venit epoca sentimentului. Un nume însemnat pentru epoca raționalismului și pentru etica întemeiată pe rațiune e Kant. Rațiunea pură dă omului imperativul categoric, cunoștința internă înnăscută dă ceea ce trebuie să fie; după Kant acest imperativ este slințit prin rațiune.

Impotriva acestuia zic însă alții, și menționez numai pe *Hume*: morala se întemeiază nu pe rațiune, ci pe sentiment și anume pe simpatie, pe umanitate, pe iubire. Să-ți placă — acesta e codicele oricărei morale. Nu e nevoie să se demonstreze această prescripțiune, ea se lasă oricui dela sine să fie simțită.

Mă alătur aci acelora cari fundează morala pe simțire, dar nu gândesc că simțirea ar fi în contradicere cu rațiunea. Simțăminte sunt multe: frumoase, urâte, nobile, nenobile, grosolane, brutale — toate sunt sentimente. Etica simțirii nu se poate pierde în sentimente. Cred așadar că armonia simțirii cu rațiunea și într'o anumită măsură predominarea simțirii va fi pentru noi fundamentul moralei.

După această problemă formală, în ce chip ajungem la principiile morale, să ne lămurim acele principii. Din ceace am auzit să ne alegem ce-i mai bun. Nu mă îndoesc că se va părea totul dela sine înțeles. Imi amintesc mereu de *Enșpigel*, cum a chemat pe croitori să le spună numaidecât ceva însemnat. Toți s'au strâns și *Enșpigel* le-a atras atențiunea să nu uite a face noduri. Tot așa se întâmplă și aceluia care cercetând sistemele filozofice și etice are să-și dea hotărîrea.

Mai întâiu nimic nou, ci acea regulă, recunoscută de mult, stă și la baza moralei moderne: «Iubește pe aproapele tău, ca pe tine

insuți!» Cine e aproapele? Vorbim de idealul umanității; primesc acest ideal. Pentru noi el are un înțeles îndoit. Mai întâiu: idealul omenirii, a fi om. Apoi: omenirea în cea mai largă întindere.

Totuș umanitatea ca iubire către omenire în cea mai largă întindere, ușor devine abstractă, în fantazie, nu în realitate. Iubirea trebuie să fie concentrată. Să iubești totdeauna la fel nu se poate. Să ne alegem și trebuie să ne alegem obiectele iubirii noastre. Trebuie să avem un țel hotărît. Și deaceea aproapele, dacă iubirea pentru el e practică, activă, ne e nouă cel mai apropiat. Și cel mai apropiat oricui e mama, tatăl, fratele, sora, femeia, copiii. Noi încă n'avem idee de ce trebuie să facem în cercul pe care credem că-l iubim. Dar, vă rog, încercați-vă și astfel, și vedeți care e raportul nostru către persoanele cele mai apropiate, și ne vom îngrozi adesea cât de puțin le cunoaștem și cât de puțin le iubim în realitate. Cel puțin nu se poate spune că iubim ceea ce atât de puțin cunoaștem. Cei mai apropiați dintre cei de aproape nouă ne-ar fi copiii. De mult s'a spus: «Prețuește pe tatăl tău și pe mama ta!» Eu cred că trebuie să adăugăm încă: Și aibi considerație față de sufletul copiilor tăi! Adu-ți aminte de generațiunea viitoare! Iubirea noastră va fi deci reciprocă, dar nu te opri la reciprocitate.

Aproape îi e bărbatului nevasta, nevastei bărbatul. Acest raport, cel mai intim, iubirea adevărată trebuie să-l sfințească foarte activ. Femeia e bărbatului cu totul egală, numai deosebirea fizică să fie reținută: ea e mai slabă.

Dacă idealul umanitar, privitor la omenirea întreagă, e întrucâtva nehotărît, devine el mai determinat dacă cuprinde și poporul? Nu e oare naționalitatea și ea o idee încă nehotărîtă și generală? Mai puțin decât idea omenirii; dar, pentru majoritatea oamenilor și idealul naționalității se destramă tot așa ca și al unității. Și ce se minte în numele poporului ca în numele omenirii!

Iubirea, umanitatea trebuie să fie pozitivă. Adesea ura (de pildă față de alt popor) se pune ca bază a iubirii către neamul propriu. Este superior să nu ai ură dar să iubești pozitiv. Nu voi discuta dacă se poate iubi ceva străin ca pe sine însuș. De pildă, a iubi un neam străin așa ca pe al tău. Ar fi nenatural să pretindem aceasta, dar să ne deprindem a iubi pozitiv poporul, fa-

milia, partidul, pe oricine, pozitiv, adică fără vreo reticență de ură, și o nouă lume morală ni se deschide.

Iubirea trebuie să fie activă. Trebuie să facem ceva pentru aproape, să lucrăm pentru el. Dar munca nu e acea căutare și ocupație neliniștită, iritată, munca să fie liniștită, conștientă de scopurile sale. Astăzi munca se recomandă mult și pretutindeni. Dar este muncă și în neactivitate. Amintesc vorba lui Milton: cei cari stau și așteaptă și ei servesc. Să dai atențiune la ceace se întâmplă. Munca nu e un ideal, nu e un scop ultim. E un mijloc. Noi, cu toții, când suntem sinceri, dorim să fim neocupați. Dar e vorba cum întrebuițăm timpul liber. Munca este activitate mărunță, neplăcută. Munca este acel lucru pe care nimeni nu vrea să-l facă. Dar noi suntem romantici. Romantism de acesta are oricine îndeajuns. Voim să fim eroi și voim să ne glorificăm cu acte mari. Acte, dar nu muncă. Dar câți sunt generali și eroi, și la câtă lume revine un act mare. Toți voim să fim conducători. Nu e îndoială că trebuie să fie conducători, dar conducătorul nu trebuie să fie stăpân. Bun conducător va fi acela care se pricepe să slujească și care simte că și el e condus și că vrea să fie condus. Uneori e nevoie de mari jertfe, dar rareori. Sunt într'adevăr oameni puțini acei cari ar avea prilejul să-și dea viața, dar totuș cu toții — în închipuire — ne zugrăvim situația în care suntem doritori să ne dăm viața pentru ceva. Dar aceste lucruri sunt fraze, fantazie. Omenirea, neamul, familia, partidul, camaradul cer dela noi muncă.

Să nu avem plăceri în mucenicie. Să nu avem plăceri în moarte. E un lucru uimitor acesta: oamenii vor să trăească, și nu se pot desface de moarte. Dacă voim deci viața, nu voim mucenicia. Dacă până acum s'a strigat: jos cu chinuitorii! trebuie să spunem deasemenea: jos cu chinuiții, cu mucenicii. Câtă vreme sunt chinuitori, sunt și chinuiți (mucenici), dar câtă vreme sunt mucenici, sunt și chinuitori. Aduceți-vă aminte de simpatica Marianna dintr'un roman al lui Turghenev, cum vrea ea să-și dea viața pentru Rusia. Așteptă mereu să-i vină prilejul când poporul să-i zică: acum pune-ți capul. Totuș acea clipă n'a venit, deși a așteptat-o mereu. Dar a venit un om practic, Salomin, director de fabrică, și acesta i-a spus de ce e vorba. Rusia nu așteaptă să-ți jertfești viața, ci băiatului celuia murdar piaptănă-i părul, spală-i fața murdară, etc., de aceasta e nevoie.

A munci, aceasta însemnează să te opui răului și consecvent. Oriunde, oricând și mai ales răului în germene. Aceasta nu însemnează a fi radical, ci stăruitor. Să nu te temi, așa zice. De teamă oamenii își permit violențe, de teamă mint. Tiranul și minciinosul au spaimă și sclav e și acela care face silnicii. Seneca a spus: Contemptor suamet vitae dominus alienae. (Cine disprețuește viața sa, e stăpân pe viața altuia). Dar să nu abuzăm de puterea noastră — fiindcă lumea vrea să fie înșelată, să nu o înșelăm.

Iubirea nu e sentimentalitate. Suntem foarte sentimentali și sentimentalismul e egoism. Bucuroși ne purtăm gingaș cu copiii și cu cei mari, dar n'avem grijă de acea iubire conștientă, de care vorbiă Neruda.

O astfel de iubire conștientă trebuie să ne învețe ceva care la prima auzire poate supăra: Iubește-te pe tine însuși! Dar aceasta n'are nimic uimitor; Cristos a zis deasemenea: Iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși! Numai că oamenii nu se pricep să se iubească pe sine. Șiretenia și calculul nu sunt încă iubire de sine. Iubește-te pe tine și ostenește-te pentru tine. Nu dori mereu fericirea, ci fă-ți datoria.

Mare rău e că trăim în idea: ce va spune despre noi vecinul. Dar vorba e să ai judecata ta, personalitatea ta, individualitate. Să ne hotărîm a fi ai noștri. Să nu trăim după socoteală străină, după conștiință străină.

Morala e întemeiată pe sentiment. Dar nu e fiecare sentiment drept, frumos, și deaceia morala fundată pe sentiment nu exclude rațiunea. Să căutăm cultura tocmai pentru că sentimentul este orb, trebuie să luminăm sentimentul cu rațiunea. Cultura să căutăm să fie practică, dar și generală și filozofică. Mai ales azi e nevoie de cultură istorică, politică.

Morala însemnează azi în mare măsură morală politică. Să nu facem deosebire între politică și morală.

Dacă dorim cultură, să fim băgători de seamă, să învățăm a gândi, dar să nu fim curioși. A fi înțelept, aceasta e totul, cunoștința de multe nu ne mântuește.

Pe cât e aceasta posibil, toți trebuie să ne cultivăm armonios puterile și facultățile noastre. Nu numai sufletul, ci și corpul. Pe cât posibil o cultură armonioasă.

Trebuie să credem în progres, că viața individului și a socie-

tății se îmbunătățește și că va fi mereu mai bine. Cine crede în progres, nu va fi nerăbdător. A progresă însemnează a învinge răul. A învinge răul prin bine — aceasta nu e așa de greu, dar greu e să învingi binele prin mai bine.

Omul dela natură e slab, dar nu e din temelie rău. Deaceea cu colaborarea tuturor putem progresă.

Iubirea adevărată stă în nădejde. În nădejdea vieții veșnice. Numai o astfel de iubire e iubire, căci veșnicul nu poate fi indiferent veșnicului. Veșnicia, — veșnicia nu începe deabiă după moarte, veșnicia e chiar acum, în acest minut, în fiecare minut. Și deaceea să nu se amâne nimic pentru vreo veșnicie îndepărtată.

Tintind privirile către veșnicie, nu disprețui materia, corpul, pentru că spiritul ar fi superior. Nu este materie, nu este corp fără valoare. Nu e materia și trupul izvorul răului, ci spiritul. Necurățenia nu stă în materie, în trup, ci pornește din suflet.

Nu te lenevi, dar nici nu te irită, căci ești veșnic. Măsoară totul după cum trebuie, ceea ce nu faci tu, vor face alții. Omul modern nu are repaus, n'are liniște. Ceea ce nu faci azi, vei face mâine, ceea ce nu vei face tu, va face un altul, și când nu o vei face tu și când nimeni nu o va face, atunci spune-ți că și Domnul Dumnezeu se îngrijește de ceea ce a făcut.

Nădejdea în viața veșnică e deci fundamentul credinței noastre privitoare la viață. Credință, zic, pentru că pe credință este întemeiată viața și munca. Indoeala este nepotrivită pentru muncă. Dar credința noastră încă nu poate fi vorbă, ci motivată; putem avea numai acea credință care a trecut prin focul criticei, așadar convingere.

Aceasta este cam tot ce mi-aș alcătui din diferitele sisteme etice. Nu e aceasta nimic nou. Să nu așteptăm, dacă voim să ne deslegăm tainele și rosturile vieții, Dumnezeu știe ce aparițiuni nouă. Amintesc pe tânărul bogat din evanghelie. Din copilărie el păzește toate cele zece porunci și vrea să aibă viață veșnică. Hristos îl sfătuiește, dacă vrea să fie desăvârșit, să-și vândă ce are și să-l urmeze pe dânsul. «Auzind tânărul această vorbă, a plecat întristat, că avea avere multă». Totdeauna m'am gândit la aceasta: a plecat oare întristat numai pentru că urmă să vândă ce avea? Evident eră un tânăr foarte bun, un tânăr cultivat, trăind după morala oficială și după religia oficială, dar simția insuficiența ei. S'a dus deci la maestru cu scopul de a auzi ceva foarte nou,

mare. Iar maestrul nu-i dă alte sfaturi decât: Iubește pe oameni! Să nu căutăm niscai formule misterioase, peste măsură de adânci și nouă și ultimele cuvinte pentru orice enigmă a vieții. Enigmele sunt vechi și răspunsurile la ele sunt deasemeni vechi. Și multe din acele răspunsuri sunt bune și îndreptățite. Dar ție îți vor fi îndreptățite, când le vei înțelege tu singur și în împrejurările tale, particulare numai ție. Iar multe lucruri pe cari de mult le-am auzit, capătă pentru noi un înțeles nou. Și astfel progresăm, că ceea ce știam vedem într'o lumină nouă, că la lucrul cel vechiu apar laturi nouă. In aceasta se arată adâncimea cugetării și a înțelegerii, că putem vedea ceva în ceea ce e cunoscut de mult, in ce auzim in fiecare zi, in acel lucru la care am fost conduși și despre care am fost convinși că il înțelegem in totul bine.

DES PRE BOLSEVISM

DESPRE BOLȘEVISM

CĂTRE MUNCITORIMEA CEHĂ

Vreau să vă spun vouă, muncitori — și mai ales către voi, socialiști, mă adresez — câteva cuvinte pe care mai că le-aș numi cuvinte muncitorești. Eu însumi am fost muncitor și am simpatizat totdeauna cu voi și simpatizez. Cred că am dovedit aceasta.

Cererile și dorințele voastre, care mi-au fost arătate, le primesc și vă făgăduiesc că mă voiu silii, nu numai după puterile mele, dar chiar după acelea ale întregului nostru stat, să se facă reformele ce sunt necesare. Eu știu că nu e totul în ordine, dar un judecător nepărtinitor trebuie să recunoască faptul că după un războiu atât de mare — un războiu mondial de patru ani — nu numai la noi, ci în toată lumea, împrejurările sunt încurcate; timp de patru ani s'a nimicit ceea ce vom drege poate în o sută de ani. A nimici e lesne, a construi nu e atât de lesne. Suntem într'o criză a tuturor popoarelor, a întregii lumi. Oratorul vostru a atins criza partidului social-democrat; nu mă ferece de discuție. Nu-mi place să umblu de jur-imprejurul oalei ferbinți: voi muncitori, voi socialiști, sunteți acum în criză. Oratorul vostru v'a și vorbit de criză și de felul cum trebuie să o învingeți. Am să vă spun câteva cuvinte sincere despre această criză a voastră și în ce constă ea.

Gândiți-vă bine ce a însemnat faptul că în guvernul republicii noastre, partidele socialiste au avut nouă miniștri și un prezident de cameră, și pe Tomašek în parlament într'o situațiune tot așa de însemnată ca aceea a unui ministru — așadar zece bărbați la locul de frunte. Vă rog: comparați aceasta cu statele din toată Europa. În toată Europa n'a fost vreun stat unde socialiștii să fi avut o situație atât de aleasă. Noi avem 17 miniștri dintre cari ma-

joritatea e a socialiștilor; sunt sigur că printr'o muncă circumspectă, liniștită, făcută cu plan, miniștrii voștri în înțelegere cu organizațiunile voastre ar fi făcut mult pentru voi. Au avut însă împotriva lor opoziție în partid. Miniștrii voștri au ieșit din guvern. Printre cauzele acelei ieșiri, tocmai criza social-democrației și a socialismului național. Socialismul ceh trece prin criză. În retragerea din guvern a miniștrilor voștri, vedem recunoașterea marelui crize interne, și adaug: nu numai a partidelor voastre, dar a neamului întreg. Am observat lucrurile, chiar dela început, cu un interes îndreptățit și nu pot decât să vă invit pe toți să judecați situațiunea foarte liniștit. Iritarea, camarazi, nu este plan, nici entuziasmul nu e plan — cea mai mare bunăvoință singură nu ajunge, când nu e cumpăneală și judecată, și fiți siguri, că pentru îvingerea acestei crize în care sunteți, e nevoie de capete și nu de punni. Amintiți-vă bine aceasta.

Eu însumi am fost aproape un an în Rusia. Am trăit revoluția rusă. Am sosit în Rusia în Maiu 1917. Pe atunci eră un guvern burghezo-socialist. Am trăit revoluția bolșevică chiar dela începuturile ei până la sfârșit — în Petrograd, Moscova, Kiev. Băieții noștri cari au fost cu mine, știu ce am tras noi.

Cunosc bine Rusia bolșevică, am observat cu grijă revoluția rusă. Vă spun aici după cea mai bună cunoaștere și conștiință, că nouă, Cehilor, modelul rus nu ne convine. Dacă cineva crede că putem face ceea ce se face în Rusia, e în mare greșală. Nu mă las târât să fac critice întinse; în Rusia nu aveți comunism, nici socialism, pur și simplu pentru că poporul rus nu e pentru socialism. Nu vreau să critic, dar trebuie să constat un fapt — căci, fiind cap al Statului, am datoria să observ și, după o observație neîntreruptă a desvoltării ruse, am datoria să explic lucrul de care e vorba. Nu vorbesc de ceea ce ar fi să se facă în Rusia, aceasta nu mă privește. Asta să și-o facă Rușii singuri; dar știu că noi, în Cehia, avem nevoie de o cale, de un fel de a lucra, de o metodă a reformelor sociale, care să corespundă felului nostru propriu de a fi și nevoilor noastre.

Metoda rusă nu ni se poate potrivi nouă. Rușii sunt un popor imens, din nenorocire, nu știu să citească și să scrie, sunt mai puțin cultivați, stau pe o treaptă de cultură inferioară vouă; tot ce se face acolo are deci un alt caracter, și așa e și cu așa numitul lor comunism. V'am spus: comunism în Rusia nu e decât pe

hârtie. Rusul e țăran și țăranul n'are comunism, acolo e proprietatea particulară. Când revoluția bolșevică a început și când s'a luat cu sila marilor proprietari pământurile, acestea au fost împărțite la țărani, și au rămas în proprietatea lor particulară.

Aceasta e situația. V'am spus chiar că în Rusia nici socialism nu e. Socialismul vostru și cel european este, după denumirea dată de Marx, un socialism științific. Prin aceasta se deosebește socialismul vostru de cel din Rusia. Cum poate fi în Rusia socialism științific, când acolo oamenii nu știu citi și scrie? Adevărata democrație va fi numai acolo, unde fiecare ins va gândi și va fi educat pentru socialismul, cum îi ziceți, științific. Marx și Engels au vorbit de proletariat, dar s'au gândit la proletariatul cultivat, care poate continuă munca științifică și filozofică a lui Fichte și Hegel.

Socializare — da: eu m'am pronunțat pentru socializare în mesajul meu, și mă declar aci, înaintea voastră, pentru socializare. Se va socializa treptat-treptat, se va începe cu ceea ce e, cum i se zice, copt. Tocmai specialitatea voastră¹⁾ este cea dintâiu, despre care la noi și în toată lumea se tratează. E o situațiune pe care aveți dreptul să o folosiți. Dar se cuvine și trebuie să vă spun că nouă nu ne e deajuns un program de socializare a vorbelor, noi avem nevoie acum de o socializare prin muncă, prin conducere, avem nevoie de un plan, *cum ar fi să o realizăm sistematic*. Și aceasta o vom atinge, când nu ne vom lăsa duși de cuvinte goale. Pot așadar să vă invit din nou, cum am făcut-o în fabricile din Praga: gândiți-vă mult și prin colaborarea tuturor oamenilor de treabă și a muncitorilor, să luați în stăpânire ceea ce năzuți. Lucrul acesta pe care îl voiți voi și pe care Statul nostru vrea să-l realizeze, e un lucru uriaș. Eu știu, și voi vă bazați pe aceasta, că sunteți un partid revoluționar. Eu însumi am făcut revoluție, și știu ce însemnează. Sunt foarte convins, că în gradul de cultură pe care l-a atins neamul nostru, putem să o realizăm în pace și în înțelegere.

Revoluția socială, o și avem. Majoritatea oamenilor nu vede că o avem; a o desăvârși și a-i da forme ultime, e nevoie, o repet, de judecată, nu de pumni. Reformele sociale vor avea succes, dacă vom avea un plan limpede și hotărît. Eu nu mă tem. Când

¹⁾ E vorba de mineri.

aveam să mă hotărâsc, în anul 1914 și 1915, cu privire la organizarea acțiunii noastre revoluționare externe, când îmi spuneam: «Vei chema oamenii să-și jertfească viața», aceasta era pentru mine o problemă grea. Nu exagerez când spun, că nopți de rând n'am putut să dorm în liniște; când am dat cuvântul de ordine: «Da, la luptă împotriva Austriei cu orice preț!» știam ce fac. Mi-am pierdut fiul, fiica mea era arestată, nevasta mea bolnavă — toate acestea nu m'au mișcat. La Petrograd și la Moscova am umblat pe străzi când cădeau gloanțe. La Kiev, gloanțele și șrapnelele sbureau până la geamurile mele. Nu m'am speriat, nu mă tem de nici un revoluționar. Am fost în foc, și tocmai de aceea am dreptul să spun, că a ne jucă cu revoluția, astăzi, după ce am făcut cu succes o revoluție, este nepotrivit ca timp. Când vă e dată putința să aveți în guvern majoritatea, mișcarea revoluționară nu mai are nici un înțeles. Când ați putut, prin organizația voastră să cuceriti atât — voi muncitori mai bătrâni — de ce nu vă aduceți aminte ce ați dobândit pe calea organizării? — gândiți-vă ce înseamnă faptul că voi socialistii cari nu aveți majoritatea națiunii, ați avut majoritatea în guvern. Vreau numai să accentuez, că voi cu tactica organizării și a parlamentului ați avut un succes ca nici un partid socialist din Europa.

Nu mai am ce să vă spun, pot numai să vă rog să faceți socialismul adevărat științific, cum l-a dorit Marx, pentru a avea un proletariat, care să controleze dezvoltarea industriei, pentru ca voi, socialistii cehi din ambele tabere, să puteți deslegă problema în liniște și cu cumpănirea, pe care umanitatea și dreptatea le cer.

REVOLUȚIA ȘI BOLȘEVICII

N'aș voi să vă vorbesc chiar acum de acele ultime evenimente; ar trebui să ating anumite cazuri și persoane, și aceasta nu o voi, pentru că chestiunea este înaintea justiției. Pot totuș să vă spun părerea mea cu privire la concepția bolșevică asupra revoluției. Firește, voi privi mai cu seamă bolșevismul rus, pentru că m'am ocupat mai mult de problema lui. Vreau să vă formulez concepțiunea mea; am cugetat destul asupra acestei chestiuni și am gata materialul literar trebuincios.

1. Bolșevicii ruși sunt pentru revoluție cu orice preț; socialiștii occidentali, și anume social-democrații se luptă împotriva revoluționismului rus. De aceea bolșevicii atacă foarte furios pe social-democrați pentru reformismul acestora, pentru că nu recunosc necesitatea și îndreptățirea unei revoluții cu armele și pentru că nu întreprind revoluția; Lenin însuș și Radek și alții consacră, în special lui Kautsky, atențiunea și dușmănia lor. Pe lângă Kautsky și Bernstein au fost puși la index de către bolșevici aproape toți conducătorii socialiști mai de seamă din toată lumea, nu numai rușii Plechanov, Martov, ci și Otto Bauer, Fr. Adler, Hilferding, Ledebour și alții; cât despre Scheidemann nici vorbă; dintre francezi, pe Longuet, și dintre englezi, întregul Labour Party și pe Fabieni, dintre italieni pe Turati, dintre americani pe Hillquit — într'adevăr pe toți. Lenin îi blestemă ca pe niște oportuniști și social-patrioți, căci ei ar fi falsificat învățătura lui Marx, făcând din revoluționismul lui Marx un reformism burghez. Adesea le impută frica lor, lașitatea lor personală — aceasta din partea unor bărbați, cari, cu sacrificiul vieții, au luptat împotriva țarismului, cari au stat ani în închisoare și în Siberia.

Marx și Engels, e adevărat, au crezut că revoluția finală și dezastrul capitalismului vor veni cât mai repede: în manifestul

comunist au proclamat că Germania e imediat înaintea revoluției burgheze, după care va urmări imediat revoluția proletară. Asemenea declarațiuni au apărut și mai târziu. Ei s'au înșelat în aprecierea situației mondiale și de aceea au amânat de câteva ori revoluția proletară pentru mai târziu, până ce, la sfârșit, renunțară la acest fel de a vedea. Și Marx și Engels renunțară tot mai hotărît la revoluționism, până ce Engels în anul 1895, cu puțin înainte de moartea sa, lăsă proletariatului german toată înțelepciunea sa politică, când, cu totul în spiritul lui Marx, îi sfătui să renunțe la revoluția armată ca unic și sigur mijloc, dar să lupte din ce în ce mai puternic în alegeri, pentru a-și face printre alegători și în parlament o majoritate și prin ea să realizeze o dictatură trecătoare a proletariatului.

Înainte de anul 1848 și în timpul revoluției, Engels a fost radical fermecat de idealul revoluției împotriva absolutismului prusaco-german, austriac și rus; idealurile revoluției erau foarte abstracte și se consumau în eforturi spre dobândirea libertății politice, în forma cea mai concretă, în republică. Îndată după 1848, Engels vorbește despre revoluție încă foarte neclar, se vede că încă nu analizase științific această noțiune. E cunoscută, de pildă, scrisoarea din 1851 către Marx, în care declară revoluția ca fenomen natural (Naturphaenomen), condus de legile Fizicii; aici se întâlnesc definiții ca «forța materială a necesității» și alte expresiuni care lasă să se vadă insuficiența analizei sociologice și științifice. Mai târziu Engels și Marx s'au ocupat de problema revoluției cu foarte multă grijă, după cum se vede din felurite articole și scrieri închinete acestei probleme; Comuna din Paris a dat un nou imbold spre analiza și compararea diferitelor revoluții. După organizarea partidului social-democrat, Marx și Engels se ocupară cu analiza științifică a problemelor sociale și economice, și așa s'a stabilit noțiunea de socialism științific. Engels și Marx au separat tot mai hotărît socialismul de diferitele forme și grade ale anarhismului și au primit punctul de vedere *evoluționist* elaborat de darwinism și *revoluționism*.

Engels a evoluat odată cu Marx. În anul 1883, într-o scrisoare către Bernstein, se rosti cu totul clar că socialiștii pot și trebuie să aștepte republica burgheză; prin aceasta punctul de vedere evoluționist a fost hotărît exprimat. În introducerea la ediția a cincea a Manifestului Comunist, în anul 1890, Engels a scris

cuvintele, atât de des reproduse: «Pentru victoria finală a celor cuprinse în Manifest, Marx se sprijină numai și numai pe dezvoltarea intelectuală a clasei muncitoare, care trebuie să iasă numai decât din unirea în acțiune și din discuțiune». Și în critica sa făcută Programului dela Erfurt (primit în 1891), arată că în țările în care poporul este complet reprezentat și are în parlament majoritatea — în Anglia, America, Franța — vechiul regim poate să treacă în liniște la regimul cel nou. În acord cu aceasta el declară republica democrată ca formă specifică pentru dictatura proletariatului. Se vede că Engels repetă cuvânt de cuvânt spusele lui Marx, până ce în fine în 1895 (în prefața la Luptele de Clasă în Franța dela 1848 la 1850, carte a lui Marx) a dat o analiză completă a revoluției și s'a rostit pentru tactica parlamentară.

Și Marx a fost un revoluționar romantic în anul 1848 și în vremea reacțiunii de după revoluție, cât n'a fost socialist; când s'a apropiat de socialismul științific, a judecat revoluția altfel decât în anul 1848 și chiar în primul volum al Capitalului. Tocmai într'aceasta stă deosebirea dintre celelalte volume ale Capitalului față de volumul întâiu. Bolșevicii nu lucrează științificește, corect atunci când se referă mereu la Marx cel din prima epocă. În epoca maturității sale politice și științifice, Marx consideră posibil ca cel puțin în unele țări, ca în Anglia, America și Olanda, răsturnarea socială să se efectueze fără revoluție pe cale pașnică. Aceasta a declarat-o răspicat la 1872 în discursul dela Amsterdam, nota bene după Comuna din Paris. Pentru însemnătatea pasajului, dau cuprinsul în original:

Der Arbeiter muss eines Tages die politische Gewalt in der Hand haben, um die neue Organisation der Arbeit zu begründen. Er muss die alte Politik umstürzen, welche die alten Institutionen aufrechterhält, wenn er nicht, wie die alten Christen, die solches vernachlässigt und verachtet hatten, auf das Reich von dieser

Muncitorul trebuie să aibă într'o zi puterea politică în mână, pentru a fundă solid noua organizație a muncii. El trebuie să *răstoarne* politica cea veche, care menține vechile instituțiuni, dacă nu vrea să renunțe la pretențiunea asupra împărăției de pe lumea aceasta, ca creștinii cei vechi, cari au neglijat această împărăție și au

Welt verzichten soll. Aber wir haben nicht behauptet, dass die Wege, um zu diesem Ziel zu gelangen, überall dieselben sind. Wir wissen, dass man die Institutionen, die Sitten und das Herkommen der verschiedenen Gegenden berücksichtigen muss, und wir leugnen nicht, dass es Länder gibt, wie Amerika, England und, wenn ich Eure Einrichtung besser kannte, würde ich vielleicht hinzufügen Holland, wo die Arbeiter auf friedlichem Wege zu ihrem Ziele gelangen können. Doch nicht in allen Ländern ist dies der Fall.

disprețuit-o. Dar noi n'am susținut că drumurile cari duc la această țintă, sunt pretudindeni aceleași. Noi știm că trebuie să se ia în considerare instituțiunile, moravurile și *obiceiurile* diferitelor regiuni, și nu negăm că sunt țări, ca America, Anglia, și de aș cunoaște mai bine instituțiunile voastre, aș adăuga poate și Olanda, unde muncitorii pot ajunge la ținta lor pe cale pașnică. Dar nu e așa în toate țările.

Iar Engels, cum s'a spus, credea că nici în Germania revoluția nu e necesară.

Bolșevicii așadar se referă, pentru revoluționismul lor, la Marx și Engels cu totul pe nedrept. Amândoi au respins revoluționismul în perioada socialistă și științifică a dezvoltării lor. Este de-a dreptul nevrednic faptul cum bolșevicii se feresc de vederile lui Marx și Engels și cum le ascund — dovadă evidentă că într'adevăr sunt incapabili de o examinare științifică a politicii. Marx-Engels consideră revoluția înarmată cel mult ca un mijloc ajutător, care completează și desăvârșește distrugerea capitalismului acolo, unde elementele principale ale noului regim se și dezvoltaseră printr'o revoluție anterioară economică, proprie capitalismului; această revoluție, provocată de dezvoltarea economică, este considerată de Marx și Engels ca principală și hotărâtoare. Pe lângă aceasta, Marx și Engels așteaptă, după cum am spus, o schimbare decisivă a ordinii sociale dela educația muncitorimii. Lenin vede revoluția armată ca principală și ca mijloc creator, care, și în Rusia semi-capitalistă și chiar necapitalistă și necultivată, ar aduce regimul comunist. Marx-Engels au luat punctul de vedere științific și evoluționist, în timp ce bolșevicii ruși nu gândesc evoluționist, ci absolutist și neștiințific. E totuș limpede: revoluția ca protest,

pedeapsă și înspăimântare nu ajunge — revoluția trebuie să fie constructivă, creând, ea trebuie să înlocuiască vechea administrație printr'o administrație nouă. O astfel de revoluție nu trebuie să fie violentă, ea trebuie să fie preparată de masa educată și cultivată și de conducători capabili să îndeplinească nouile însărcinări. Bolșevicii se entuziasmează pentru revoluția vremurilor vechi, a vremurilor inculte, absolutiste, deprinse cu silnicia — Marx și Engels au muncit în vederea idealului revoluției moderne, culte, asigurătoare a ordinii celei nouă.

Lenin însă așteaptă dezastrul capitalismului în lumea întreagă, dar tocmai în aceasta el se înșală; toate vederile lui asupra dezvoltării omenirii și a neamurilor sunt utopice, filozofia istoriei la dânsul e greșită. Lenin și colaboratorii lui au proorocit de mai multe ori data dezastrului definitiv în Europa și totdeauna înzadar, treptat-treptat au prelungit epoca crahului așteptat, iar acum credincioșii săi o amână pentru — viitor. Este adevărat, Lenin uneori vorbește mai realist. În polemica sa cu radicalii comuniști el atrage atenția comuniștilor asupra primejdiei luării puterii politice atâta timp cât proletariatul în lupta sa n'a atins un anumit grad, care nu e același în diferite țări și în diferite împrejurări. El spune: «Acest grad pot să-l recunoască bine numai conducătorii politici ai proletariatului în fiecare țară în parte, conducători gânditori, experimentați și încercați». Și mai departe: «Tactica trebuie să se sprijine pe o apreciere sobră, sever obiectivă a tuturor claselor sociale într'un stat dat (în raport cu situația mondială), și în statele înconjurătoare, precum și pe experiența mișcărilor revoluționare».

2. Bolșevicii păcătuiesc prin romantism și misticism revoluționar, revoluția e pentru ei o revelație, pentru majoritatea bolșevicilor revoluția este în adevăratul înțeles al cuvântului un fetiș. Aceasta convine lipsei lor de dezvoltare intelectuală și morală. Deaceea revoluția ajunge pentru ei scop; administrativ nu știu lucră, doresc așa zisele acte mari și au nevoie numai de gesturi și vorbe. Deaceea și lupta lor neîncetată cu contrarevoluția, arbitrar definită. Bolșevicii sunt ruși și despre ruși Lenin mereu susține că ei nu sunt în stare să muncească așa ca neamurile occidentale; Lenin are aci mai multă dreptate decât ar dori-o: rușii sunt încă la punctul de vedere vechiu, aristocratic, după care munca și activitatea nu au preț; bolșevicii reprezintă această

perioadă inferioară culturală a violenței în toată plinătatea ei. De acolo opoziția dintre programul Marx-Engels și realitatea bolșevică.

Bolșevicii s'au format ca un partid de *emigrați*, lucrând nelegal, în taină, cu metodele tuturor societăților secrete. Și au crescut în această tradiție a revoluției ruse, revoluție la origine teroristă și anarhistă, și nu se pot mântui de această tradiție. De aci vin toate acele greșeli ale administrației bolșevice, propriu zis ale improvizației administrative, a acelui diletantism administrativ și lipsa unui plan de ansamblu, bine cugetat, și lipsa de sistemă și de continuitate. Radek până azi recomandă socialiștilor din Europa apuseană să creeze organizațiuni secrete, nelegale. Aci este deosebirea între Europa și Rusia. Socialiștii europeni sunt mai pozitivi, știu munci în liniște și creă, deaceea și revoluția o judecă ei în chip realist, fără misticism și romantism.

Revoluția bolșevică înarmată, judecată europenește, n'a fost necesară. De cum căzù țarismul și veni guvernul socialist-liberal, când constituanta, aleasă de 36 milioane votanți, avu o majoritate socialistă (din 703 deputați 639 erau socialiști), bolșevicii ca minoritate puteau să se mulțumească cu o activitate parlamentară, administrativă și educativă. Puteau să organizeze opoziția parlamentară. Că guvernul Kerenski a făcut greșeli, e adevărat, dar acele greșeli nu îndreptățeau la Lenin greșeli noi («mii de greșeli» — Radek). Dar bolșevicii n'au știut și nu știu munci, știu silii la muncă (regimul bolșevic a introdus robia burgheziei, burgheziei, nota bene, foarte arbitrar definită, și prin aceasta și selavia muncitorilor), știu să se lupte, să ucidă și să moară, dar nu știu să muncească harnic, neîntrerupt, neobosit.

Revoluția lor a fost și e deaceea politică, nu socială și economică. Revoluția lor și-au făcut-o mai cu seamă exploatând înfrângerea armatei țariste. De cum a declarat Lenin că războiul trebuie să se sfârșească cu orice preț, au venit la el massele de soldați. Acele masse erau de două feluri: soldați, care au trăit grozăviile unui războiu nefericit timp de trei ani, soldați obosiți și demoralizați prin înfrângere, alături de ei erau massele de trupe nouă, militaricește nedisciplinate — toată această massă a primit bucuroasă ultrapacifismul lui Lenin. Prin aceasta a triumfat Lenin, nicidecum prin faptul că a urmărit, potrivit vederilor lui Marx, situația mondială a capitalismului și a socialismului.

Necesitatea fiecărei revoluții o hotărăște la urma urmelor unul sau câțiva conducători politici. Această ultimă hotărâre nu este numai o chestiune istorică (este oare momentul bine ales), ci e și o chestiune de conștiință. O problemă de conștiință, căci hotărându-se pentru revoluție, înseamnă să se hotărăscă asupra vieții și morții multor oameni. Deaceia ultima rezoluție nu e prin altceva îndreptățită decât că revoluția este în realitate ultimul, singurul și absolut necesarul mijloc pentru apărarea libertății și pentru desvoltarea unui viitor mai bun.

M'am ocupat înainte de războiu mulți ani de problema revoluției; nu odată mi s'a imputat că tratez o problemă curat academică. Nicidecum, problema a fost și este a zilei, după cum ne dovedește desfășurarea evenimentelor. Prin acele repetate discuții asupra revoluției din punct de vedere moral (în ultimul timp în cartea despre Rusia), am făcut dovada că am judecat bine situația mondială: am așteptat răsturnări și revoluție și am presimțit că la urmă asupra necesității și legitimității unei revoluții voiu hotări și eu însumi. Și aceasta s'a întâmplat — am organizat răscoala noastră națională și am condus revoluția noastră.

Să mă hotărăsc pentru revoluție, cum am spus nu odată, nu mi-a fost ușor. Am trecut prin chinuri, căci eră vorba să apreciez dacă revoluția noastră, în situația mondială dată, ar avea succes, și dacă succesul ar însemna cât viețile jertfite. Pe lângă aceasta e și situația particulară a conducătorului — trebuie să se ferească de primejdii personale, pentru a nu lăsa pe partizani fără sfat și fără conducere. Mi-am lăsat familia, și nu m'a îngreuiat atât, când ea a fost persecutată: socotisem cu această eventualitate și m'am hotărit fără șovăire. Printr'un ciudat joc al soartei am fost chiar în centrul revoluțiilor ruse în Petrograd, Moscova, Kiev; m'am simțit nu odată sub ploaia de gloanțe, am trăit în Moscova șase zile în hotelul atacat Metropol, și la geamurile mele veniau gloanțe și șrapnele, ca și mai târziu la Kiev — n'am avut și n'am frică în ceea ce mă privește, cum m'am convins printr'o practică sângeroasă, dar m'am trudit zile și nopți când am hotărit de viața altora și când primiam știri despre moartea sau chinurile soldaților mei credincioși. Pot deci vorbi despre revoluție nu numai ca un teoretician, dar și ca un practic.

Omului trebuie să-i fie viața altora sfântă; el trebuie să aibă respect față de personalitatea și viața aproapelui său. Aceasta

este baza oricărei vieți a indivizilor sau a societății; și acest umanitarism hotărăște regulile revoluției și ale războiului. Revoluția trebuie să fie întreprinsă pentru apărare, nicidecum din setea de dominațiune și din agresiuni hrăpărețe, și trebuie să sacrifice cât mai puține vieți. În aceasta tocmai se deosebesc rușii în primitivitatea lor culturală de noi cei din Apus; în războiu și în revoluție numai și numai risipă de vieți la ei. Bolșevicii stau, din acest punct de vedere, pe o treaptă foarte joasă. Am văzut cu ochii mei acte groaznice ale revoluționarilor bolșevici, la ei apărăa deadreptul o brutalitate barbară, adesea chiar bestialitate, dar cea mai mare oroare morală am simțit-o față de inutilitatea evidentă a jertfelor.

Lenin în polemica sa cu Kautsky îl învinovățește pe acesta și pe toți adversarii revoluției bolșevice, de spaimă — spaima ar fi motivul particular al rezistenței lor față de revoluționarismul bolșevic. Stau de partea lui Kautsky nu din spaimă, ci din convingere și din cunoașterea situațiunii Rusiei și Europei și afirm cu conștiința curată după o gândire lungă și sinceră că bolșevicii se înșeală în chip fatal. Mai întâiu ei nu înțeleg că progresul neamurilor europene și a moralei acestora respinge silnicia și deci războaiele și revoluțiunile agresive; umanitarismul european îngăduie numai războaie și revoluții defensive. Bolșevicii apoi nu pricep că Rusia cu incultura și înapoierea ei este necoaptă nu numai pentru comunism, dar nici pentru socialism științific, și prin revoluție ea nu ajunge la maturitate. În Europa suntem mai copti pentru schimbări sociale înaintate și n'avem nevoie pentru aceasta de revoluții înarmate și nicidecum de revoluții teroriste de tip rus.

DESPRE AȘA ZISA DICTATURĂ A PROLETARIATULUI

I

Lenin însuș pune cea mai mare greutate pe faptul că regimul său a făcut cu putință și a introdus dictatura proletariatului.

Lozinca: dictatura proletariatului, numai prin sine, nu spune mult; vorba e, care este acel proletariat și care e acea dictatură. Bolșevicii ruși, ca niște marxști ortodocși, deosebindu-se prin ortodoxia cea mai ortodoxă, văd în dictatura proletariatului rus dictatura revoluției sociale definitive, introducătoare a comunismului, acesta din urmă ca ultim și definitiv stadiu al dezvoltării economice și culturale nu numai a Rusiei, ci a Europei și a omenirii în genere. După Marx proletariatul reprezintă o masă organizată, o majoritate organizată și anume o enormă majoritate, în fața minorității reduse a capitaliștilor. Chiar în idea de socialism stă faptul că el este regimul unei enorme majorități și apoi al omenirii indeobște. Încă în «Manifestul comunist» Marx-Engels spun însă dinadins că mișcarea proletară este o mișcare independentă «a majorității enorme în interesul majorității enorme».

Regimul sovietic de azi în Rusia este o dictatură, dar nu e dictatura proletariatului după învățătura lui Marx, ci dictatura conducătorilor unui mic partid. Dictatura bolșevică este în chip cu totul evident dictatura unei infime minorități; este o oligarhie, o oligarhie aristocratică în adevăratul înțeles al cuvântului. Nu e aceasta o dictatură a proletariatului, ci o dictatură asupra proletariatului.

Analiza regimului sovietic și a istoriei lui ne dovedește aceasta cu totul limpede.

Răsturnarea din Noemvrie 1917 (7 Noemvrie) nu a ieșit dintr'o mișcare de masse, ci e opera conducătorilor cari lucrează după

culise și de sus. De o importanță istorică. Cel de al doilea Congres panrus al Consiliilor muncitorești și militare avea să dea expresiune convingerii că guvernul de coaliție burghezo-socialistă avea să fie înlocuit printr'un guvern de coaliție socialist; dar bolșevicii și-au executat cu ajutorul trupelor din Petrograd și mai ales cu acela al marinarilor o lovitură de Stat de partid. Au executat-o cu trupe din care puține erau socialiste, și de atunci până azi s'au sprijinit pe armată. (Această armată nici n'a fost toată rusă, ci erau în ea și mercenari străini, servind pentru plată bună și avantaje; dar bolșevicii ar motiva această naștere neorganică a armatei lor prin internaționalismul lor).

Împotriva loviturii de Stat făcută de Lenin și Trotzki s'au pronunțat ca membri conducători ai bolșevicilor: Zinoviev, Kamenev, Rykov, Nogin, Riazanov și alții au combătut această politică «dezastroasă» și au ieșit din partid. După câțeva vreme s'au întors în partid; s'au împăcat astfel cu situațiunea creată, dar argumentul lor prin aceasta n'a fost respins.

Disolvarea Adunării Constituante tot așa s'a făcut de către șefi și prin ajutorul ostașilor lor, și nu de către masa poporului rus; și aici jucară soldații rolul principal — sub observație militară și sub amenințarea soldaților înarmați deputații trebuiau să lucreze.

Massele agricole, adică Rusia, nu sunt bolșevice și n'au avut în revoluția bolșevică acea participare pe care ar fi fost s'o aibă atunci când această revoluție ar fi fost într'adevăr o revoluție a poporului rus, și pe care ar fi trebuit să o aibă, dacă ar fi fost revoluția definitivă după schema istorică a lui Marx la care bolșevicii se referă. Împotriva bolșevicilor sunt social-democrații ruși, menșevicii, sunt împotriva lor socialiștii revoluționari și alte fracțiuni populare. Că sunt împotriva bolșevicilor partide și direcțiuni conservatoare și reacționare, se înțelege dela sine. După ultimele știri sunt în Rusia cam 600.000 bolșevici organizați; dictatura bolșevică este în realitate dictatura acestei neînsemnate minorități a populațiunii ruse (150 mil.). Se poate admite că după lovitură de stat din Noemvrie o parte a proletariatului a dictat, dar conducătorii foarte repede s'au silit să paralizeze această dictatură, mai ales pe aceea a țăranilor; aceasta ne-o dovedește clar toată politica urmată. E adevărat că această dictatură, după lovitură de Stat, a fost mai mult o anarhie, că ea

n'a fost o dictatură socialistă, adică o dictatură a socialiștilor conștienți, cari își urmăresc scopurile lor sociale fixate în program și pregătite anterior.

II

Lenin și ajutorii lui au o teorie neclară, cu totul necritică și mistică asupra proletariatului și masei, și asupra raporturilor între ea și individ, mai ales către avangarda activă și către conducători; acești conducători se consideră ca niște prooroci și niște prooroci infailibili, vorbind și lucrând în numele «proletariatului» infailibil, a «masei» sau cum îi mai zic acelui mare fetiș al lor.

Trebuie să se admită că neclaritatea bolșevismului cu privire la masă și funcțiunea ei își are rădăcinile în neclaritatea lui Marx și Engels și în neclaritatea urmașilor lor. Marxiștii în Apus au analizat stăruiitor natura masei și raportul ei către individ, au lucrat mereu în chestia raporturilor intelectualilor către masă, etc., dar problema n'a fost rezolvată destul de critic. S'a rămas în șovăire între concepția colectivistă și cea individualistă și au predominat vederile colectiviste ale lui Marx și Engels.

Și trebuie să se admită că și în literatura rusă vederile socialiste și nesocialiste relative la masă și la raportul ei către individ au rămas neclarificate. Exemplu: Radek crede că soluția istorică niciodată nu revine teoreticianilor clasei muncitorești revoluționare, că ea se găsește numai pe cale practică, prin lupta revoluționară a maselor; teoreticianilor le rămâne numai să pricicapă sensul pașilor practici ai proletariatului, să-l generalizeze și să-l facă obiect și cuvânt de ordine al luptei proletare. Alături și împotriva acestei vederi mistice curat «slavianofilă» despre popor și conducătorii lui, cetiți la acelaș Radek declarațiunea că orice revoluție este opera unei minorități, și adesea a unei mici minorități; cetiți ca și la Lenin, despre legitimitatea avangardei conducătoare a proletariatului, cetiți despre nevoia analizei științifice a economiei mondiale și a situației politice a lumii, și cetiți apelul lui ca proletariatul să cugete peste continente și veacuri, etc. Radek și ceilalți au scris întregi capitole asupra necesității intelectualilor pentru proletari, amintind că Comuna din Paris a căzut din lipsa de claritate a scopurilor și altele asemenea.

În această nenorocită confuziune asupra raporturilor individului către massă stă acel neîntrerupt izvor al demagogiei; pe de o parte pitirea după massă, de altă parte arogarea conducerii fără massă și peste massă. Oricărui om ce gândește nu poate totuș să-i rămână neclar că așa ca Marx și Engels și ceilalți, tot așa și Lenin și Radek și ceilalți au condus și conduc masse; se înțelege că ei se silesc să priceapă și să formuleze dorințele acestor masse, dar prin aceasta inițiativa și răspunderea acelor conducători nu se micșorează nicidecum și nu se distruge. Lenin de mai multe ori probează că dictatura proletariatului trebuie să fie dictatura unor persoane anumite, și accentuează dinadins că (cel puțin în organizațiile economice) o mie de voinți trebuie să fie pur și simplu supuse unei singure voințe, dacă e vorba să se ajungă la un succes colectiv — totuș iarăș și iarăș convinge proletariatul (sunt destul de loial pentru a recunoaște că se convinge și pe sine) că dânsul îndeplinește numai voința proletariatului.

O repet, ideile sociologice și politice cu privire la massă și individ și mai ales cele relative la indivizii conducători, problema așa zișilor oameni mari și altele asemenea sunt din punct de vedere științific foarte nefixate și neclarificate; dar bolșevicii reclamă pentru sine cel mai înalt grad de știință în teorie și în practică, în sociologie și în politică, și deaceia insuficiența lor științifică tocmai în această chestiune cardinală este cu atât mai mare, mai nenorocită și mai plină de răspundere.

Conducătorul într'adevăr democrat, cultivat și cu gândirea critică, se va sili să înțeleagă reciprocitatea aceea spirituală, din care el însuș s'a dezvoltat, anume, ce și cât a luat dela predecesori și contemporani; nu va uită paralelismul de idei, ieșite din aceeaș experiență și din considerarea aceluiași raporturi, lucruri și oameni; va înțelege cum acele idei ale indivizilor se confundă și cum iese așa zisa opinie publică, spiritul vremii, sufletul mulțimii, și cum lucrul acesta se desemnează; conducătorul cu adevărat democrat și științificește gânditor, va gândi și va lucra cu massa și pentru massă, dar, conștient, din motive morale (politice), și nu va fi nici un moment în neclar asupra faptului că orice viață socială în dezvoltarea istorică este viața unor anumiți indivizi, mai mult sau mai puțin calificați, indivizi răspunzători de actele lor. (Problema liberului arbitru în determinarea istorică). Mai spun încă odată: formularea problemei (privitoare

la raportul între individ și massă) este grea ; nu e ușor să se definească științificește precis massa, denumită neam, popor, proletariat, etc., dar atât cât e astăzi posibil și cât trebuie să fie limpede este că un gânditor onorabil nu primește teoria învechită, mitică și mistică, ce divinizează colectivul social și termină într'o apoteoză a individului. A vorbi fără critică despre voința, instinctul, bunul simț al masei, al proletariatului, al poporului, al neamului, al partidului, etc., este de obicei numai dovada că acel ce vorbește astfel, nu gândește științific, că n'are un scop politic clar, că crede în minuni. Foarte adesea este aceasta demagogia foarte obișnuită la oamenii puși întâmplător în frunte și ajunși conducători.

III

Marx și Engels au conceput proletariatul ca pe un discipol al lui Fichte și Hegel, deci ca o massă științificește cultivată, sau cel puțin atât de departe ajunsă în cugetarea politică încât ea e pregătită pentru administrația noului regim socialist. Lenin a crezut să facă revoluția socială definitivă cu o massă incultă, analfabetă, și prin această credință în chip necesar a ajuns la criza actuală. Lenin se mângâie mereu cu ideoa că bolșevicii se cultivă ; evident se ține de vechea regulă că acelaia căruia bunul Dumnezeu îi dă autoritate, îi dă el și judecată ; dar experiența nu confirmă aceasta. Administratorii nu se nasc.

Cu totul greșit este argumentul lui Lenin că exproprierea capitaliștilor e ușoară, pentru că ei sunt puțini, căci greutatea principală stă în rezistența acelor milioane de mici proprietari, mai ales a țaranilor. Intr'adevăr au fost în Rusia puțini mari capitaliști (Lenin vorbește de obicei de trusturi) și nu e greu să-i expropriezi. Dar nu e vorba numai de exproprierea capitaliștilor, ci de socializarea și de conducerea mai departe a întreprinderilor lor și aceasta este un lucru greu. Trustificarea întreprinderilor este simplificare în ceea ce privește numărul, dar e în acelaș timp o complicare a administrației ; o conducere bună a trusturilor cere însemnate cunoștințe tehnice și comerciale și cere acea particulară capacitate de întreprindere, care organizează și susține marile întreprinderi.

Știm bine deosebirea dintre cel bun și cel puternic. dintre gândirea originală și erudiția pur școlară, știința erudită, neoriginală; știu că printre muncitori în multe domenii apar selfmademen literari, politici, tehnici, etc., dar aceștia ajung cel mult pentru completarea vechii administrații și pentru socializarea parțială și treptată a ei, în timp ce bolșevicii prin ajutorul conducătorilor lor au voit să schimbe vechiul regim în întregime dintr'odată.

Guvernul bolșevic rus se îngrijește de instrucțiunea masselor, laudă eforturile lor pentru stârpirea analfabetismului ș. a. m. d. Dar această muncă e o muncă ex post, care după Marx ar fi trebuit să preceadă dictatura. Și se înțelege că în 3 ani nu se poate cultivă Rusia incultă — cultura necesară pentru conducerea statului socialist și a societății socialiste nu se poate dobândi printr'o învățare repede a câtorva elemente de cultură. Guvernul din Moscova a ordonat la sfârșitul lui August controlul acțiunii tăcută pentru instrucțiune; s'au ținut examene în fața unor comisiuni speciale, dar rezultatul, cum a spus-o ziarul «Pravda» din Moscova, a fost foarte nesatisfăcător și aruncă asupra acțiunii de instrucțiune din cei trei ani o lumină foarte nefavorabilă.

Pe cât se poate judecă după literatura destinată acelei cultivări, toată acțiunea nu se ridică deasupra unei popularizări mediocre de cunoștinți politice, economice, etc.

Luați de pildă manualul popular de științe politice și economice, făcut pentru armata sovietică (redactat de N. V. Krylenko) — cu câtă neștiință și necritică se dă acolo marxismul așa zis ortodox și după el aranjarea oficială a istoriei, etc. Și toate acestea în numele socialismului științific! Eu admit că Lenin, Radek și ceilalți știu scrie pentru scopurile lor foarte dibaciu și eficace.

Bolșevicii au primit marxismul și se bizue pe faptul că sunt ortodocși și numai ortodocși. Nu bagă de seamă cât de mult au dela Bakunin, adversarul lui Marx. Dela dânsul au credința mistică în revoluție, în poporul rus și în cultura lui și în însușirile lui speciale socialiste și comuniste; socialismul științific al lui Marx numai îl doresc, dar nu-l au. Sunt strașnicii doctrinari. Aceasta face ca cugetarea și toată metoda lor să fie deductivă și școlastică. Indoindu-se că au absolută dreptate, ei te trimit la Marx așa ca la biblie, și activitatea literară, proprie a lor, este exegetică și polemică. Școlastică în cel mai rău înțeles al cuvântului. Un gânditor rus a fost acela care a atras atențiunea foarte bine asupra faptului că sco-

lastica a pregătit protestantismul — tot astfel și scolastica bolșevică își va găsi adversarul său filozofic. După cum scolasticii medievali au avut printre ei gânditori de frunte, tot astfel și printre bolșevicii sunt oameni intelectualicește puternici. Eu constat numai insuficiența muncii originale creatoare, acel caracter particular negativ, literar și filozofic al bolșevismului ¹⁾.

Rușii culti, aristocrația cultă, au primit de mult toate progresele Europei, dar masa, poporul a trăit în cultura sa medievală; bolșevicii, și anume conducătorii bolșevici, au primit și ei literatura și filozofia vestică socialistă mai ales germană, dar masa bolșevică este incultă și nepregătită. Vechii slavianofili ar spune că bolșevicii reprezintă occidentalismul cel mai acut, și Dostoievski ar vedea în bolșevism dovada teoriei sale și a «Furioșilor» săi.

Oamenii pe o treaptă inferioară de cultură și morală coboară cele mai înalte ideale și idei la nivelul lor. Regula relativă la antropomorfism e bună nu numai pentru religie, ci și pentru politică. Rușii nu se pot ridica deasupra lor înșiși. Și așa e și cu comunismul și socialismul lor — adică acesta nu este și nu poate fi socialism și comunism marxist, științific. Toate lipsurile pe care le-a avut Statul rus, școala rusă, biserica rusă, etc., le are și Statul și regimul bolșevic rus — e fructul aceluiaș popor și aceiași culturi.

Massa bolșevică și mai ales aceia cari se unesc cu ea din calcul, e neinstruită; conducătorii bolșevici sunt în marea lor majoritate semiinstruiți. În bolșevism nu este știință exactă; insuficiențele lui și greșelile lui sunt fructul semiculturii și diletantismului, amatorismului și ale credinței fanatice, oarbe. Bolșevicii sunt oamenii unei cărți și aceștia sunt totdeauna periculoși. Această stare culturală inferioară a masei bolșevice ne explică faptul că știința și arta în Rusia nu înfloresc, chiar atunci când fruntașii nebolșevici, literați și artiști fac încercarea de a sluji guvernului sovietic. Un consens organic al masei inculte și al condu-

¹⁾ Un exemplu puternic de scolastică bolșevică este sentința Tribunalului Suprem Revoluționar în procesul amiralului Sciasni. Tribunalul ar avea dreptul să pronunțe pedeapsa cu moartea, căci Kerenski a reintrodus pedeapsa cu moartea; dealtfel tribunalul revoluționar n'a admis pedeapsa cu moarte, ci a condamnat doară la împușcare — ceea ce nu e condamnare la moarte ci numai un mijloc preventiv.

cătorilor semiinculți cu reprezentanții științei, filozofiei și artei nu e posibil.

IV

Prin această insuficiență științifică și culturală a bolșevicilor ne explicăm ușor faptul că ei confundă programul lor cu realitatea; aceasta se poate spune și despre partizanii bolșevismului în Apus. Bolșevicii mereu împotriva țarismului se referiau la programul lor, ei au trăit sufletește, se poate spune, cu acele ideale ale lor; acum când au ajuns la putere, cred că programul lor este asigurat și realizat — iluzie ușor de înțeles la astfel de utopiști reformiști și revoluționari. Socialismul și comunismul bolșevic e numai pe hârtie.

V

Bolșevicii se întemeiază în dictatura lor pe Marx care în critica programului dela Gotha, în 1875, a spus:

Zwischen der kapitalistischen und der kommunistischen Gesellschaft liegt die Periode der revolutionären Umwandlung der einen in die andere. Der entspricht auch eine politische Übergangsperiode, deren Staat nichts anderes sein kann als die revolutionäre Diktatur des Proletariats.

Între societatea capitalistă și cea comunistă stă perioada transformării revoluționare a uneia în cealaltă. Aceleia îi corespunde și o perioadă politică de tranziție, al cărei Stat nu poate fi altceva decât dictatura revoluționară a proletariatului.

Pe această bază Lenin subliniază faptul că actualul regim bolșevic este unul de tranziție și accentuează că acest regim de tranziție e un stat; se referă tocmai la pasajul citat din Marx împotriva explicațiilor diferite anarhiste (existente și în propriul său partid) după cari bolșevismul ca comunism n'ar trebui să aibă un Stat. (Anarhiștii și anarhiștii bolșevici scot pentru susținerea acestei păreri a lor, din Engels cunoscuta vorbă despre agonia etc. Statului).

Vorba e ce avem să înțelegem prin dictatură: bolșevicii concep

și practică dictatura lor în chip terorist; dar pentru aceasta nu se pot referi la Marx. Pasajul din Marx e foarte scurt și nehotărît și deaceea pot să se ridice unele îndoeli.

Cu toate acestea se poate arăta cu toată claritatea că Marx nu s'a gândit la acea dictatură, pe care o practică bolșevicii. Să observăm numai bine cuvintele lui Marx: el face deosebire între societate și Stat. Marx în accord cuteoria sa relativă la suprastructura ideologică, căreia îi revine și Statul, nu vrea să aibă stat în societatea comunistă. Pentrucă Statul, după Marx, e numai un reflex, tocmai o supraconstrucție ideologică a condițiunilor economice, tot așa, este el și în perioada tranziției dela capitalism la comunism un Stat de tranziție, «corespunzător» stării economice din vremea de tranziție. Acea perioadă de tranziție, în spiritul lui Marx, trebuie să fie economicește și social superioară, mai bună decât perioada capitalistă și deaceea și Statul «corespunzător» acelei tranziții, trebuie să fie un alt Stat decât cel capitalist, adică superior, mai bun. Perioadei economice de tranziție îi «corespunde» un Stat de tranziție; Marx vorbește limpede despre perioada politică de tranziție.

Din această idee fundamentală a lui Marx reiese limpede că Lenin și bolșevicii se referă, în cecece privește dictatura lor, la Marx pe nedrept, căci dictatura lor e politică, în înțelesul vechiului regim absolutist, țarist. Statul bolșevic este terorist, curat politic. Aceasta se poate vedea din faptul că Consiliul Național-economic Central este supus absolut Comitetului Executiv central; cu alte cuvinte: Statul bolșevic, revoluția bolșevică este curat politică, nu a fost și nu este pregătită economicește și social. Deaceea e așa de teroristă; de o astfel de teroare n'ar fi nevoie, și nici n'ar fi posibilă, dacă societatea rusă ar fi fost coaptă sau cel puțin pe jumătate coaptă pentru revoluția socială. Consiliul Central din Moscova, în totul la fel cu acel rege francez, stăpânește, domnește, dar nu guvernează. După Marx totuș societatea capitalistă în pântecelile său pregătește comunismul — se poate spune aceasta despre Rusia?

E deasemeni dictatură și dictatură. Marx a scris la 1872 că unele țări pot să-și facă revoluția lor pe cale pașnică; numește chiar Franța, Anglia, America și acceptă și Olanda. După Marx, Engels a declarat Germania ca vrednică să realizeze revoluția pe cale parlamentară, nicidecum prin silnicii.

Această idee deci dă înțeles afirmațiunii lui Marx cu privire la dictatură, din anul 1875, anume că în țările înaintate, revoluția socială se poate și trebuie să se îndeplinească pe cale parlamentară, nicidecum prin silă și teroare.

Pe lângă aceasta Marx, în 1871, a considerat Comuna din Paris ca o formă potrivită pentru realizarea revoluției sociale; și bolșevicii se referă la exemplul Comunei din Paris; dar această Comună a fost întemeiată pe dreptul de vot universal și guvernul Comunei a fost unul de coaliție. Bolșevicii însă prigonesc dreptul de vot universal, nu admit coaliție și își mențin dominațiunea partidului lor exclusiv numai prin mijlocul teroarei.

Intr'adevăr nu se poate pricepe de ce dictatura proletariatului n'ar fi posibilă fără teroare și cu concursul parlamentului. Pe proletariat îl interesează doar numai atât, să-și atingă scopul prin mijloace potrivite; dacă social-democrația cu tactica ei parlamentară dobândește majoritățile alegătorilor, acele enorme majorități pe cari le cere Marx pentru revoluția definitivă, atunci își realizează programul său cu parlament și prin parlament. Spre acest scop s'a îndreptat și se îndreaptă tactica socialistă în toate țările apusene. O astfel de dictatură presupune însă un proletariat cultivat și pregătit; Rusia nu are un astfel de proletariat și tocmai deaceia acolo dictatura de partid și orgia inculturii e în plin. Revoluția politică se poate ușor realiza în împrejurări potrivite; dar revoluția economică trebuie să fie cu îngrijire preparată. Vieața economică se face cu munca, cu munca cu totul mărunță, nicidecum prin luptă sau revoluție politică.

Bolșevicii în Rusia și-au făcut în împrejurări priincioase lor revoluția lor politică, dar n'au fost pregătiți pentru o muncă economică, neîntreruptă, mărunță, liniștită, sistematică. De aci eriza și fiasco, fiasco tocmai economic. Când țarismul a căzut, când armata eră înfrântă și în fugă spre vetre, Lenin cu cuvântul său de ordine: pace cu orice preț, a luat în mâini puterea politică; dar aceasta nu ajunge pentru conducerea sistemului complicat al economiei moderne. De această realitate, anume că economia modernă are nevoie de muncitori calificați, de diferiți conducători, de administratori ai instalațiunilor și ai întregului sistem de economie a Statului și a neamului — de această realitate se incurcă orice revoluție unilateral politică, revoluție neeconomică. Din contra o astfel de revoluție, economică este nepre-

gătită, înrăutățește starea economică și socială a muncitorimii și a întregii societăți, pentru că nimicește averi gata și sfărâmă echilibrul economic.

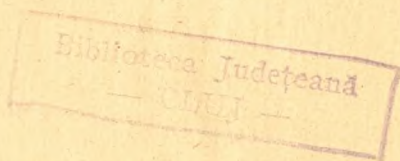
Deaceea e clar pentru ce revoluția bolșevică s'a sfărâmat prin faptul că n'a ținut seamă de echilibrul economic și de reciprocitatea cu Apusul. În timp ce există o reciprocitate economică a tuturor țărilor și neamurilor, nu este posibil ca una dintre țări, împotriva voinței țărilor învecinate sau ale celorlalte, să poată îndeplini o schimbare pătrunzătoare în raporturile de economie și proprietate și în fundamentele acestora. Am atras atențiunea asupra acestui lucru în mesajul meu. O socializare intensivă, cu atât mai mult comunismul, este o chestiune internațională. Lenin recunoaște aceasta și așteaptă mereu revoluția europeană și pe cea mondială; dar se înșală când crede că Europa și America doresc acea revoluție. În ceceace ne privește pe noi: avem nevoie de materii prime din străinătate și trebuie să exportăm în schimb străinătății produse fabricate. Cum e cu putință, ca în contra voinței acelei străinătăți să facem vreo revoluție economică? Și o revoluție curată politică, o lovitură de stat, e în împrejurările date în republică și în democrație un non sens și deadreptul o crimă în contra intereselor poporului muncitor.

VI

Aș dori să mai spun o vorbă despre proletariat. Cu războiul și cu urmările lui economice, noțiunea aceasta se schimbă: proletar precum și proletariat, ca clasă, se schimbă. O mare parte a inteligenței academice se proletarizează; condițiunile de salar sunt de așa fel încât amenință categoric și clasa de funcționari și amployați la Stat și la particulari. Observ că în diferite declarațiuni socialiste se repetă apelul de a se vorbi despre proletariat muncitori și despre cei culți. Ce urmări va avea acea particulară expropriere a inteligenței pentru dezvoltarea ulterioară, nu pot cerceta acum. Dar atrag atențiunea asupra problemei. Pe de o parte s'ar părea că proletariatul s'ar înmulți prin această expropriere și că astfel el câștigă, pe de altă parte se poate trezi îngrijorarea ca nu cumva studiul academic și știința să nu sufere prin

împuținarea studiosilor. Pentru socialismul cu adevărat științific
e aci o mare problemă.

Partea întâia este un discurs rostit la 24 Septembrie 1920 la Březové
Hory către minerii de acolo; partea a doua a apărut în numărul de Crăciun,
1920, al ziarului «*Lidové Noviny*» din Brno; a treia parte a ieșit în ziarul
«*Cas*» la 1 Ianuarie 1921.

CUPRINSUL

NOTĂ BIOGRAFICĂ pag. 5

IDEALURILE UMANITĂȚII

- I. INTRODUCERE pag. 9
- II. SOCIALISMUL pag. 13
- III. INDIVIDUALISMUL pag. 21
- IV. UTILITARISMUL pag. 31
- V. PESIMISMUL pag. 35
- VI. EVOLUȚIONISMUL pag. 39
- VII. POZITIVISMUL pag. 45
- VIII. NIETZSCHE pag. 47
- IX. PRINCIPIILE FUNDAMENTALE ALE
ETICII UMANITĂȚII pag. 51

DESPRE BOLȘEVISM

- I. CĂTRE MUNCITORIMEA CEHĂ pag. 61
- II. REVOLUȚIA ȘI BOLȘEVICII pag. 65
- III. DESPRE AȘA ZISA DICTATURĂ A PRO-
LETARIATULUI pag. 73

